им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың ноябрь 12 суббота № 262 (13862)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРО ЗУНДА

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр боттандырып чорудуп турар политиктиг системаның реформазының чугула айтырыглары ноябрь 10-да СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ээлчеглиг хуралының кичээнгейиниң төвүнге турган.

ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлуларының төлевилелдерин бүгү улустуң чугаалажып көрүп турарының дугайында информацияны дыңнаан. Ол чугула документилерни чугаалажып көөрү улам-на калбак болгаш улуг сонуургалдыг болу берген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга амгы үеге чедир хамаатылардан болгаш организациялардан 80 муң ажыг чагаалар келген. Специалистерниң болгаш ажылчы чоннуң калбак кезектериниң бодалы солуннарда парлаттынган чүүлдерде, радио болгаш телевидение дамчыштыр чорудуп турар дискуссияларда илереттинген.

Чагааларның кончуг хөй кезиинде хоойлу төлевилелдерин чүүлдүгээнүп турар болгаш оон-биле кады хөй санныг чазалгаларны болгаш тодарадылгаларны кирип турар. Төлевилелдерниң чамдык чүүлдеринге хамаарыштыр удурланган саналдар база бар.

Бүгү улустуң чугаалажып көрүп турарының үезинде көдүрүп үндүрүп келген айтырыгларның алыс утказының талазы-биле санал-онал солчулгазы болган. Аразында ажыктыг болгаш маргыш чок чүүлдер бар шүгүмчүлелдиг саналдарны эң-не долузу-биле барымдаалап көөрүн, чаңгыс-даа барымдааны кичээнгей чокка арттырбазының эргежок чугулазын онзалап айыткан. Ындыг ажылды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияларында амгы үеде чорудуп турар, ону идепкейжидери эргежок чугула.

Бүгү улустуң чугаалажып көөрүн оон ыңай калбартыры бистиң ниитилеливисти демократчыдарының бүгү чорудулгазы хөй талада хамааржып турар политиктиг реформаның баштайгы чадазын чедиишкинниг боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалды тургузарынга бүзүрелди Политбюронуң хуралынга илереткен.

Кээп турар саналдарның элээн хөй кезии реформаның баштайгы үе-чадазының сорулгаларын боттандырары-биле холбашкан айтырыгларның хемчээлинден үнүп турарын айыткан, ол үеде эрге-чагырганың дээди органнарын оларның үндезининге чаарткан турар ужурлуг чүгле ындыг немелделерни Конституцияга кирери болгаш улус депутаттарының соңгулдаларының чурумунуң дугайында Хоойлуну хүлээп алыры көрдүнүп турар болгай.

Өске улуг сорулгаларны политиктиг чаартылгаларның дараазында үе-чадазында шиитпирлээр деп турары билдингир.

Оларның аразында ССР Эвилели биле эвилелдешкен республикаларның аразында харылзааларны дескилештирери хамааржып турар. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның эргелерин калбартыры база ажыл-агый, социал-политиктиг болгаш культура амыдыралынга оларның аргаларын калбартыры-биле оларның бүрүн эргелериниң айтырыгларын дараазында хапызы-биле чугаалажып көөр. Амгы үеде ол темага тускай тураскааткан ТК-ның Пленумунга белеткел талазы-биле улуг ажылды чорудуп турар, аңаа республикаларның партия болгаш күрүне органнары, эртем албан черлери, калбак хөй-нити идепкейлии-биле киржип турар.

XIX партконференцияның шиитпирлеринге дүүштүр чер-черниң бот-эргелелиниң болгаш чер-черниң ажыл-агыйының дугайында белеткеп турар хоойлу төлевилели база политиктиг реформаның дараазында үе-чадазының сорулгаларын боттандырып чорудары-биле холбашкан. Ол документиниң ажылдап кылып турарының дугайында дыңнадыгны Политбюронуң хуралынга база чугаалажып көрген. Ол эң чугула хоойлу-дүрүм актызының сорулгазы болза Советтер чер-черниң амыдыралының бүгү айтырыгларын херек кырында шиитпирлеп, улустуң бот-эргелелиниң бүрүн эргелиг органнары болурунга оларга эргежок чугула материалдыг болгаш эрге-хоойлу талазы-биле байдалдарны тургузары болур. Ол чорук тус девискээрге бот-орулга-чарылгазы неептередирин, чер-чер органнарын бодунуң девискээринде бүгү-ле курлавырларны ажыл-агый саарылгазынче киирерин угландырып турар эргелеп башкарылганың ажыктыг механизмин тургузарын көрүп турар.

Хуралга иштики болгаш даштыкы политиканың янзы-бүрү угланыышкыннарының талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаамал комиссияларының, оларның составының болгаш ажылының чурумунуң дугайында саналдарны чугаалажып көрген.

30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде боop турган репрессиялар-биле холбашкан материалдарны немей өөренип көөр талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының составынга чамдык өскерилгелерни кылган. Ону дараазында составтыг кылдыр бадылаан: А. Н. Яковлев (даргазы), В. А. Медведев, В. М. Чебриков, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, Б. К. Пуго, В. А. Крючков, В. И. Болдин, Г. Л. Смирнов. Репрессияга таварышканнарның тураскаалын мөңгежидери-биле болгаш оларны хөөржүткен черлер-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көөрүн болгаш ол талазы-биле саналдарны киирип көөрүн комиссияга даасkан.

Политбюро хуралынга делегей политиказының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязы

РОССИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ: СОЦИАЛ УГЛАНЫЫШКЫН

РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының тоску сессиязында республиканың хөгжүлдезиниң үндезин айтырыгларын шиитпирлээриниң чогаадыкчы диләэшкини болуп турар. Сессия бодунуң ажылын ноябрь 11-де Москваның Кремльдиң Улуг ордузунга уламчылаан.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов оларны депутаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Сессия ноябрь 10-да эрткен хуралынга доктаамал комиссияларның ажылының түңнелдерин үндүрген. Аңаа 110 депутат болгаш министерстволарның база ведомстволарның 53 удуртукчулары санал берген. 1989 чылда республиканың Күрүне планының, бо чылының планының күүселдезиниң чорун турарының, дараазында чылда бюджет болгаш 1987 чылда бюджеттиң күүселдезиниң дугайында РСФСР-ниң План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларының эдеринчи илеткелин План-бюджет комиссиязының даргазы И. М. Черепанов кылган.

Планның болгаш бюджеттиң төлевилелдериниң шүгүмчүлелдиг анализи чамдык таварылгаларда, чугула экономиктиг болгаш социал сорулгаларны күүседиринге төлевилеттинген темпилер депутаттарның сеткил ханыышкынын болдурбаанын, оон чамдык көргүзүглериниң балансылаттынмаанын илереткенин ол демдеглээн.

Аъш-чем программазын боттандырып турарын онза тодаргайы-биле чугаалажып көрген. Республиканың агроүлетпүр комплекизиниң дараазында чылда хөгжүдериниң программазын ниитизи-биле үндүрүп берип турар акша-хереңги болгаш материал-техниктиг курлавырлар-биле холбаштырбаанын айыткан. Депутаттарның негелдези-биле республиканың чазаа адырны хөгжүдеринге немелде капитал салыышкыннарын дилеп тыпкан болгаш ол чорук беш чыл планының көргүзүглеринче үнер арганы берген.

Бедик шынарлыг бараан нарга болгаш янзы-бүрү хевирниң ачы-дуза чедирилгезинге чурттакчы чоннуң өзүп турар негелдезин хандырарында херектиг байдалын бүгү талалыг база сайгарып көрген. Оларның хемчээли беш чыл планының онаалдаларындан бедик кылдыр баш удур көрдүнген.

Чоннуң хереглел бараан нарын бүдүрериниң болгаш чурттакчы чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң 51 миллион рубльге улгаттырар арганы комиссиялар тыпкан.

Горький областа В. И. Ленин аттыг колхозтуң даргазы депутат М. Г. Вагин баштай сөс ап чүве чугаалаан. Быжыг тараачын аңгы чокка кандыг-даа күрүнениң келир үези чок. Бөгүнгү болгаш бистиң планнарывыстың кол сорулгазы — кедээ ажыл-агыйга, оон ажыл-ишчилериниң салым-чолунга, оларның күш-ажылынга база амыдыралынга бүгү талалыг кичээнгейни салыры. Тараачынның тергиин эки ажыл кылырынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг арганы тургузары болгаш ол дээш оон шыңгы негээри эргежок чугула. Кижини күрүне ужур-дузалыг сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар, черниң ээзи кылдыр кижизидериниң дугайын ол ниити-биле чугаалаан. Депутаттар ол политиканың ээзи чорудукчулары, дайынчылары болур ужурлуг, ынчанмас болза Советтерниң ат-алдарын көдүрүп шыдавас деп, ол чугаалаан.

СЭКП Иваново обкомунуң бирги секретары депутат М. А. Князюк агар планнарның күүселдезиниң үезинде чамдык көргүзүглерниң онаалдаларга дүгжүп, оларны ажып, өзүлдезиниң дүргени-биле ылгалып турарының дугайын демдеглээн. Ынчалза-даа сессияның материалдарында чамдык таарымчалыг эвес, республиканың улус ажыл-агыйында байдалды тодаргайлап турар болуушкуннарга эмин эрттир тоомча чок үнелээшкиннерни берип турар.

Чуртталга тудуунуң планнарында ол материал-техниктиг хандырылгазы-биле балансылаттынмааны, чижээлээрге, Иваново областа келир чылын чуртталга бажыңнарын эрткен чылын ажыглалга киирген иниден он хуу эвээшти тудары баш удур көрүп турар. Ындыг чылдагаан-биле үлетпүр бүдүрүлгелери ажыл-агый аргазы-биле чуртталга бажыңнарын тударындан социал таланың объектилерин — школаларны, эмнелгелерни чаартырындан ырап турар.

Планнарны, ылаңгыя капитал тудугта планнарны тургузарының практиказын экижидериниң айтырыгларынга бодунуң саналын аар чүък сөөртүр автомобильдер бүдүрер талазы-биле Камск каттыжышкынының токарь-чондурукчуларының бригадири депутат В. А. Ватагин тураскааткан. Министерстволар болгаш ведомстволар капитал салыышкынының даңзызынга социал инфраструктураны — коммунал ажыл-агыйны, кадык камгалалын, улус өөредилгезин хөгжүдеринге эргежок чугула акша-хереңгини киирбейн турар. Ынчангаш келир чылын Набережные Челныга 12.9 миллион рубльди, а коммунал хереглелдеринге чүгле 400 муң рубльди дамчыдып берген.

«Чуртталга бажыңнары — 2000» программаны күүседиринге хоорайга сөөлгү он беш чылда туткан ынча хире чуртталга бажыңнарын тудар ужурлуг. Набережные Челны хоорайдан аңгыда өске кэрээлиг организацияларга ниити үнези 10 миллиард ажыг рубльге улуг объектилерин тударын дааскан. А бистиң организацияларывыс чыл иштинде чүгле 400 миллион рубльди шиңгээдип ап шыдаар. Ынчангаш программаны күүседиринге ийи чыл хожудаашкын ам 250 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнары болуп турар.

Россияның Күрүне планының болгаш Сан-хөө министерствозунуң илеткелдерин дыңнааш, деңнелгелер кылган бо статистиканы кыска үе иштинде билип алыры болгаш аңаа чептүг үнелээшкинни бээри берге-дир деп, Чечен-Ингуш АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, депутат Х. Х. Боков чугаалаан. Изеп каан оруктан шиитпирлиг-биле чайлаар, чаа угаап бодаашкынның чогуур принциптеринге дүгжүп турар хевирлерже шилчиир херек. Статистика хевирлиг бүгү эргежок чугула медээлерни депутаттарга баш удур үлеп бээр херек, илеткелдиң бодунга амгы үеде республиканың улус ажыл-агыйының байдалынга политиктиг үнелээшкинни кылып, келир үениң социал-экономиктиг байдалын баш удур көрүп, тодарадыр херек.

Чечен-Ингушетияның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап тура, ол социал таланың чамдык туруштарының чыдып каап турарын демдеглээн. Ол болза чүнүң-даа мурнунда чоннуң эмнелге болгаш культура-чырыдыышкын албан черлеринге, школаларга, уруглар садтарынга хамааржыр. Тургустунуп келген байдалдарны чайладыры-биле министерстволар боттарының чагырып турары республиканың девискээринде турар бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтериниң социал хереглелдерин тооп көрбес чоруун чайладыр ужурлуг.

Ленинград областа «Нагорное» дээр уруглар садының кол эмчизи депутат Н. А. Федорова бодунуң саналын кадык камгалалының чамдык айтырыгларынга тураскааткан. Кедээниң медицина албан черлериниң материал-техниктиг баазазын тургузарынга шыңгыы чыдып калыышкынны ол чидии-биле чугаалаан. Чижээ, оон ажылдап турары Лужское районга беш чыл иштинде 38 эмчи амбулаторияларын тудар турган, чүгле сести ажыглалга киирген.

Мааа чүнүң-даа мурнунда облагроүлетпүр болгаш ында кирип турар бүдүрүлгелер буруулуг. Бот-акшаланыышкынче шилчиишкин кадык камгалалынга артып калган хереңги ажыглаар принципке катап чедирип кээп болур. Ынчангаш кедээге медицина албан черлериниң тудуун чуртталга бажыңнары тударынга күрүне чагыы ышкаш, чер-чер Советтерниң дамчыштыр оларның контролю-биле чорударының эргежок чугулазын депутат саналдаан.

Астрахань областа балык тудар «Большевик» колхозтуң даргазы депутат В. К. Артамонов социал таланы хөгжүдеринде четпестерже кичээнгейни угландырган. Амыдыралда четпестерниң ужурунда аныяктар кедээден чорул, балыкчының болгаш үнүштер өстүрүкчүлериниң мергежилинге сонуургалын чидирип турар. Оон ужурунда область ногаа ажаар кижилерни өске регионнардан чалаар ужурга таваржып турар.

Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң планнарында частырыглар черле шын эвес ажыглаарынга чедирип, чурттакчы чонну продуктулар-биле хандырар ажылды экижидеринге дуза катпайн турарын ол демдеглээн.

Ажылчын күжүнүң чедишпезин ажып эртериниң оруктарының дугайын Серышев районда «Родина» колхозтуң ногаа өстүрер бригаданың бригадири депутат Г. В. Михайленко чугаалаан. Бистиң Амур облазывысче Закавказье болгаш Ортаакы Азия республикаларындан улустар кээп турар. Чаа байдалдарга оларның чаячыгыышкыны аңаа эвес болуп турар. Ындыг өгбүлелерни тургузуп алырынга чүгле улуг кичээнгей эвес, харын немелде материалдыг акша-хереңги херек. Ынчалза-даа область ол сорулгаларга эргежок чугула санныг материалдарны албайн турар.

Тараа ажаар чаа техниканы бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алырының айтырыгларының дугайын «Ростсельмаш» бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору депутат Ю. А. Песков чугаалаан. Машиналар тударының чадаларын каттыштырганы, бүдүрүлгени белеткээри болгаш цехтер, чуртталга бажыңнарын тудары дешпилгелиг техниканы конвейерге тургузарынга тургустунуп келген чайчылдарны беш-чеди чыл мурнаар арганы берип турар. «Дон» комбайнның бедик бүдүрүкчүлүү дүжүт ажаалдазының хуусаазын кызырар, тараа чидириглерин эвээжедир арганы берип турар. Оон-биле кады бистиң чедир бербейн турары дээш, хамыктың мурнунда комбайннарга жаткаларны чедир бербейн турары дээш чептүү-биле шүгүмчүлеп турар деп, оратор демдеглээн.

Жаткалар бүдүрерин Туланың комбайн заводунда организастап чоруткан. Ынчалза-даа бүдүрүлге күчүлерин тургузарында болгаш социал таланың объектилерин тударында тургустунуп келген дүүшкек эвес чоруктуң ужурундан ол кончуг күженишкиниг чорун турар. Ол айтырыгны Соңгу-барыының тудуг министерствозу болгаш Тула облкүүскому шиитпирлээр ужурлуг.

Министерстволарның болгаш ведомстволарның административтиг киржилгези чамдыкта бүдүрүлгелерге боттускайлаң чорукту бээрин чок кылып турар деп, СЭКП Воронеж обкомунуң секретары депутат В. И. Зарубин демдеглээн. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлуга ындыг халдаашкынны ону чайгылыш чокка күүседири дээш министерстволарның болгаш ведомстволарның юридиктиг болгаш экономиктиг харысалгазын күштелдирер болза, ону чайладып болур.

Үлетпүр талазы-биле комиссияга бодунуң ажылының дуржулгазын айыткаш, депутат эвээш эвес тодаргай болгаш боттуг саналдарны киирген. Оларның чамдызын боттандырып чорутпайн турар. Ол хамыктың мурнунда контрольду организастап чорударынга үениң чедишпези-биле болуп турар.

Сессия ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

МЕДЭЭЛЕР

ПЛАННЫ КҮҮСЕТКЕН

Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнде ажылчын кооперациязының коллективи Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чыл оюн бедик көргүзүглерлиг уткаан. Ажылчын кооперациязының ажылдакчылары он айларда планның хуусаадан эрте октябрь 26-да күүседипкен. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 100.1 хуу боттандырган. Орулга күүселдезин 105.4, хлеб быжырарын 100.4, кедээ ажыл-агый продукциязын садарын 122 хуу, ол ышкаш чонну хуучу кежигүнүнге хүлээп алырының планын ажыр боттандырган.

Чарыштың мурнакчыларынга Ак-Туруг суурда Елизавета Данзының эргелекчилээн магазини, Арыг-Үзүүнде Зоя Кыртыңмай удурткан пекарня коллективтери, чолаачы Сергей Даржаа, мурнакчы ажылчын Ойдуп-оол Допчаа олар хамааржыылар.

Какпак САТ.

БӨГҮН ЭГЕЛЭЭР

Бөгүн Кызылга Тываның хөгжүм-шии театрынга Тыва АССР-ниң хереглекчилер кооперациязының X съездизи болур. Съездиниң ажылынга 339 делегаттар болгаш хоорайның албан организация черлериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның төлээлери киржир.

Делегаттар боттарының съездизинге хереглекчилер кооперациязында эде тургустунуушкуннуң канчаар чорун турарының болгаш канчаар ажылдаарының дугайында сорулгаларга доктаап, боттарының санал-оналдарын бээр.

СОЛУН КЕЖЭЭ

«Мээн суурум—мээн салым-чолум» деп кежээ Каа-Хем районнуң Суг-Бажы суурга болуп эрткен. Ук кежээни «Совет Тыва» совхозтуң партия комитеди болгаш Суг-Бажы кожээ Совединиң күүскому организастап эрттирген. Ол кежээни суурнуң тургустунганындан 40 чылынга болгаш школаның ажыттынганындан бээр 50 чыл оюнга тураскааткан.

Байырлыг хуралга суурнуң болгаш школаның төөгүзүнүң дугайында сактыышкыннарны күш-ажылдың хоочуннары Д. Дармажаа, Д. Дажы, А. Кара-оол аныяктарга төөгүп бергеннер. Чыылган чон бот-тывынгыр артистерниң концертин көрген.

Хуралдың киржикчилери суурну культурлуг, чараш кылдыр чаагайжыдарын, хоочуннарның болгаш аныяктарның аллеязын кылгаш, аңаа чимистиг болгаш ине бүрүлүг ыяштарны олуртурун, чайгаар бүткен парктыы арыг-силиг болдурарын болгаш бойдус камгалалын күштелдирерин шиитпирлээн.

Дамдын ДАРМАЖАА.
Суурда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелиниң даргазы.

МАЛ ЧЕМИ ЧЕТЧИР

Ниитиниң малын хүр кыштадырының кол магадылалы мал чеминиң курлавырын четчир тургузары болур. Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилери бир малга онаашпыр 17 центнер мал чеминиң единицазын курлавырлаан.

Төп сүт-бараан фермазы кыштаглаашкынче бүгү талазы-биле эки белеткелдиг кирген. Инектерни кыштаглаашкынның баштайгы айындан эгелээш, тургузу азырап, оларның сүткүр чоруун кудулатпайн турар. Оларга чемни радион ёзугаар берип, албек сүттү саап ап турар. Фермада амгы үеде 500 тонна сиген, 9000 тонна силос дээш өске-даа мал чеминиң аймаа бар. Бо ферманың коллективи 1988 чылдың он айларында пландан ажыр 30 тонна сүттү бүдүрген.

Саанчыларның болгаш кадарчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Фермада столовая, магазин, чунар-бажың ажылдап турар.

Эки ажылдаарынга таарыштыр тургускан байдал эки түңнелдерни берип турар.

Кимн-оол ХЕРТЕК.

Төлевилелдерни чугаалажып тур бис

АЖЫЛ-ИШЧИ БАЙДАЛГА

ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ-ниң Хоойлулар төлевилелдериниң кол утказы Советтерниң долу эргезин хандыраары, социалистиг демократияны болгаш чоннуң бот-башкарылгазын бүгү талалыг калбартыры болур. Ук төлевилелдерни Барыын-Хемчик районнуң чурттакчылыг суурларында, күш-ажылчы коллективтеринде, агитквартираларында бо хүннерде сонуурганы-биле чугаалажып, изиг-биле деткивишаан, идии үндүрген чүүлдерде Советтерниң ат-алдарын көдүрер болгаш кылыр ажылдарын тодаратканынга кижилерниң сеткили ханып, чүүлдүгээнүп турар. Эрткен чылын бистиң районга чер-чер Советтерниң соңгулдаларын хөй мандаттыг система-биле шенелде кылдыр эрттирген. Амгы төлевилелдиң утказындан көөрге, соңгулда системаларында дыка хөй өскерилгелерни ынчаар эрттирген шенелдениң түңнелдеринден киирген илден-дир. Ынчангаш ол чугула документини ажылдап кылырынга Совет органнарының депутаттарының болгаш ажылдакчыларының бичии-даа бол үлүү хамаарылгазы бар деп болур.

Чаңгыс мандаттыг болгаш хөй мандаттыг округтарга соңгулдалар эрттирерин Конституцияда көрүп турар, ону эрттирер талазы-биле эвээш-биче-даа бол дуржулгавыс бар апарган. Эрге-чагырганың үстүкү эшелонунга депутаттар соңгуурун чаңгыс мандаттыг округтарга чорудары таарымчалыг деп саналдыг бис. Кайы-даа округтарга соңгулдалар чорударда улуг агитация ажылын чорудары негеттинер. Ылаңгыя хөй мандаттыг округтар соңгулдаларынга соңгукчулар ортузунга калбак тайылбыр ажылын чорудары чугула. Ол талазы-биле чамдык чедир кылдынмайн турар ажылдар соңгулдалар үезинде херек кырында илерэп-даа келир чүве. Соңгукчулар ортузунга кирип, чедер, четпестерипи ажыы-биле чонга чедирери, соңгукчуга эң-не чоок болуру — бистиң соңгулда кампаниявыстың кол-ла утказы ындыг.

Депутаттың бүрүн эргелериниң хуусаазын 5 чыл кылдыр узатканы кончуг чүүлдүг, чүге дизе ол үениң иштинде депутат кижи бодунуң эргелерин болгаш хүлээлгелерин амыдыралга боттандырып болур. 2,5 чыл дургузунда чамдык депутаттар Советтер системазының бодунуң организастыг тургузуун четче билип ап четтикпес, дыка хөй чагыглар янзы-бүрү чылдагааннардан күүсеттинмейн артып калыр турган. Чижээлээрге, төлевилел-документация ажылдап белеткээри, акша-хереңгини дилеп тывары, оон соонда ону келир чылдың тудуг планынга кирери дээн ышкаш чүүлдер-ле хөй. Шак ындыг чылдагааннардан чагыгларны боттандырары узамдыгар азы шиитпирлеттинмес-даа таварылгалар турар. Ынчангаш депутаттың холу саддынар, а соңгукчулар пат-ла чөгели төнер. Ындыг болганда хуусааны 5 чыл болдурары депутаттың ажыл-чорудулгазының ажыктыын көрүп, билиринге база аңаа үнелелди кылырынга эптиг болуру чугаажок.

Депутатка соңгударынга назынны 21 хардан өрү кылдыр доктааткаңы чүүлдүг. Чүге дээрге 18 харлыг кижилер бир талазында, сургуул назыдыр, өске талазындан алырга, чап-чаа-ла бот-башкарныр оруке кирип турар аныяк кижи ажыл, амыдыралга кандыг-даа дуржулгазы чок болгай. Бир эвес 21 харлыг кижи болза, байдал оон оранчок өске. Ол дээрге шериг хүлээлгезин эрттирген, күш-ажыл стажтыг, азы 3-4 чыл студент амыдыралды көрген, өскээр чугаалаарга, ниитилел херек чүүлдезиниң амгы байдалын билир. Ону депутаттың кандидадынга дешпидер болза, бодунуң ажыл-чорудулгазының тодаргай планын саналдап шыдаар кижи-дир. Бистиң районга шенелде соңгулда эртип турда, ындыг практиканы херек кырында көрдүвүс. Улус депутаттарының Хоойлузунуң 3 чүүлүнге тодарадылганы киирзе чогуур, чүге дээрге соңгулдаларны ийи угланыышкын-биле — соңгулда округтарынга болгаш хөй-нити организацияларга чорудар болганда, чаңгыс соңгукчу округка соңгуур болгаш хөй-нити организацияның кежигүнү болуп база соңгуп болур-дур. Ынчангаш мааа тода айтып, соңгукчу бүрүзү чүгле чаңгыс үнүг болгаш, ол чүгле округ соңгулдазынга азы чүгле хөй-нити организациязының соңгулдазынга, тодаргайлаарга, оон чүгле кайы-бирээзинге чаңгыс катап соңгуур.

11 чүүлдү изиг-биле чүүлдүгээнүп деткиир бис. ССРЭ-ниң улус депутадының статузу улуг албан-дужаал-биле канчап-даа таарышпас. Амгы үениң системазының депутады — удуртукчулар-биле, орадакчылар, кинлис эргелекчилери чай-кыдыг чок ажылдыг кижилер-биле ажыл чорудары кончуг берге. Ылаңгыя бирги удуртукчулар хөй кезиинде хүлүүгт ат эдилээн болуп турар. Олар боттарының округтарынга ховар баар, соңгукчулар-биле ужуражылгалар кылбас. Бир эвес депутат ажылчын кижи болза, хамаарышкан девискээрин үргүлчү эргип турар, ында чурттакчыларны холдуунда таныр болур.

Конституцияның 96 чүүлүнүң 3 кезээнде хамааты кижини чүгле чаңгыс Советтиң депутады кылдыр соңгуур деп арттырза эки. Ийи дакпыр депутат хүлээлгезин чаңгыс кижи күүседирин болдурбас, берге.

ССРЭ Конституциязының 124 чүүлүнүң 2 кезээнде — ССРЭ-ниң Дээди Совединиң составынга соңгуткан депутатты ажылындан хостаарынга хамаарыштыр. 442 кижини 5 чыл иштинде ажылындан хостаары дээрге олар күш-ажылчы коллективтиң амыдыралындан шуут хоорлуру болур-дур. Профессионал мергежилинге ол чидирери болдура бербес бе? Ынчангаш мааа 5 чыл дургузунда эвес, а ай санының тодаргай каш хонуктарында (10 хонук чедир) хостаарын көрзе кандыгыл?

Мурнуку соңгулдаларның дуржулгазын база амгы байдалды барымдаалавышаан, төлевилелдерни чугаалажып көөрү уламчылап турар. Соңгукчулар аңаа боттарының солун саналдарын киирери чугаажок.

Зоя ООРЖАК.
Барыын-Хемчик райкүүскомунуң секретары.

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

СООК ДҮЖЕРИН МАНААН БЕ?

Он айнгы беш чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан сүт-бараан фермазының коллективи идепкейлиг ажылдап турар.

Чыл эгезинден тура ферма коллективи (бригадири Галина Куулар) сүт бүдүрерин доктаамал көвүдедип, малдың ажаалда, чемгерилгезинче сагыш салып келген. Эрткен айлар дургузунда 178 тонна сүт бүдүрер турган, 225 тонна чедирген. Күрүнеге 180 тонна эки шынарлыг сүттү саткан. Чыл планын хуусаа бетинде күүседириниң аргалары бүрүн бар. Саанчылар Алдын-кыс Тадар-оол, Саяна Доржу болгаш өскелер-даа хүн бүрүде планныг онаалдаларын ажыр күүседип, өске эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп келгеннер.

— Чедиишкиннеривис оонда-даа хөй болур ужурлуг. Ажылывыска моондак каткан чүүлдер-ле хөй. Оода чадаарда чем хайындырар цехти ажыглалга киирип берген болза кандыг дээр! Өдек үндүр сөөртүр конвейер ажылдавас. Бетонналган каан онгарны 60 сантиметр ханыладыыр дээр-дир. Хол-даан улус ону канчап-даа шыдавас. Тускай херексел херек-ле боор. Чүгле оон уржуундан амдыгаа чедир саалданы ажык дээр адаанда чорудуп тур бис,—деп, ферма эргелекчизи Галина Түлүшовна Куулар сеткилин өйүп чоруур чүүлүн чугаалады.

Бригадирниң-даа, саанчыларның-даа чүткүлү, хомудалы шын болду. Фермада хол-биле кылыр ажылдар көвүдээн. Силосту безин хол-биле тарады каап турар.

Мал чеми хайындырар цехти дугаары 586 АКМК-ның коллективи бүдүн чай дургузунда кылып чадашкан. РАҮК чөвүлелиниң даргазы Н. Т. Букша Арыскан сүт-бараан фермазында байдалды биле тура, амга чедир тодаргай хемчег албайн, негелдени кошкатканы канчап-даа таарышпас. Ол ышкаш совхозтуң удуртукчулары (директору Ч. Н. Чигжит, кол зоотехниги Х. К. Сериң) хоойлу ёзугаар эргелерин ажыглавайн келгени хомуданчыг. Тудугну чогуур хуусаазында ажыглалга киирбээн, септевээн дээш харысалганы АКМК коллективи чүктээр ужурлуг.

Эрги ферма турган черде силос онгарын дугааарының технологиязын хажыткан. Оон кырын базырган шывыынын кылыны 20-25 сантиметрден ашпас. Арыскан суурдан ырак эвесте аңгыстарда хөй саванны оон кырынга чадып, тырып бастырыптарынга хөй үе-даа, машина-техника-даа чарыгдаттынмас дээрзи билдингир.

Хайыраан силос ээзи өттүр доңуп каарын уттуп алганы ол чоор бе?

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: ОТЧЁТТАР, СОҢГУЛДАЛАР

АЖЫК ЧУГАА БОЛБАЙН БАРГАН

• Партияның Улуг-Хем район конференциязындан •

СЭКП-ның XXVII съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының хүлээп алган хемчеглерин херек кырында күүседир дээш Улуг-Хем районнуң партия организациязы боттуг ажылдарны кылып чоруткаңын отчёттуг илеткелде болгаш санал берген делегаттар демдеглээн. Оң бирги беш чылдың дециели-биле алырга, ол үшкү беш чылдың баштайгы үш чылында кедээ ажыл-агыйның нити продукциязы бүдүрүлгезин элээн көвүдээн. Шээр малдың баш саны чыл келген тудум немежип, сүт саалдазы элбекшээн. Шынардыг үрезиннерни, органиктиг болгаш минералдыг чемишкидилгелерни, сугаттыг шөлдерни чеп ажыглааныындан тараа культураларының дүжүткүрүн бедиткен. Ажыл-агыйлар гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 18-20 центнер дүжүттү өстүрүп алган. Интенсивтиг технологияны ажыглап турар. Шак ындыг арганы боттандырган «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тараажызы Александр Натпит-оолдуң удуртканы звено 700 гектар шөлүнүң гектар бүрүзүнден 28 центнер тарааны өстүрүп алган. Ол ышкаш «УТКА 25 чылы» совхозтан Ковай-оол Доржунуң, «Ак-Туруг» совхозта Смирнов Бегзиниң звенолары суггат чок шөлдерден безин 21-25 ажыг центнер тарааны гектар бүрүзүнден ажаап алган.

Кедээ ажыл-агый районнуң экономиктиг хөгжүлдезинде кескү черни ээлеп турар-даа болза, мында четпестерниң бар болуп турары делегаттарның сеткил-сагыжын хөлзедипкен. «Эйлиг-Хем» совхозтуң малчыны Шагдыр Миичит-оол төрүүр чүс өшкү бүрүзүнден 112 анай ап турда, оон бактап турар бригадазы деңгүп-ле 60 анай чедиргенин илеткелчи СЭКП райкомунуң бирги секретары демдеглээрге, санал берген «Ак-Туруг» совхозтан хойжу делегат Ирина Данзырын шак ындыг чүүлдер чер бүрүзүнде барын бадыткаан. Малының уксаазы, чем-сууру, нити байдалы дөмей хирезинде-ле кырлаң ажылдыр чурттап орар ийи малчының көргүзүглери аңгы-аңгы боор турарының кара чаңгыс чылдагааны— эде тургустунуушкунуң негелделерин күүсетпейн турарында дээрзин Ирина Данзырын ажыы-биле чугаалаан.

СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң ажылдакчыларын эрги чаңчылдардан амдаа уштунмааны база илерээн. Чагырып дужаар арга-методтарны болганчок-ла ажыглай бээрин «Найырал» совхозтан келген делегат хоочун коммунист Самый-оол Сат шүгүмчүлээн. Эрткен чайын РАҮК даргазы Николай Букша Чаа-Хөл сүт-бараан фермазының чайлаглаар чери чогуп биле тура, оът чок черлерже сывыртап турганын ол айыткан. Эде тургустунмаан, эрги ёзу-биле ажылдаксаар даргалар ажылдан үнер дугайында биддирипшкиндеп бижээш, эрге-дужаалын өскелерге хүлээдип бергени дээре дээрзин оратор чугаалаан. Чоп ортузунче кирипксевес, чылыг кабинеттеп үнер, чымчак креслодан турар хөңнү чок удуртукчуларга СЭКП райкомунуң бирги секретары Владимир Сергеевич Неделин база хамааржыр деп, Самый-оол Сат саналын доосказ, кижилер-биле ажылды экижидерин сүмелээн.

«Улуг-Хая» совхозтуң парткомунуң секретары Эрес-оол Серен, совхоз директору Начып-оол Балчый-оол, РАҮК-туң кол агрономи Валентин Хангаев оларның эрегей удуртулгазының уржуунда Сенектиң суггарыдга системазын четче ажыглавайн келген. Ногаа ажаакчыларының күш-ажылын үнелевейн, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспайн келгениниң түңнелинде бир центнер ногааның бот-үнези 15 рубль 44 көпеек турганындан 36 рубль 53 көпеек чедир улгаткан.

Чамдык ажыл-агыйлар мал бажып кудулаткан. Жданов аттыг совхоз сөөлгү үш чылда чүс баш инекке онаашпыр 45 бызаа, чүс баш хойга онаашпыр 54 хураган алган. «Улуг-Хая» совхоз саар инектиң санын 255 башка, «УТКА 25 чылы» совхоз хаваннарны 750 башка кудулаткан. Олла совхозтуң Арыскан хойжу бригадазында Доржу Сат төрүүр чүс хойга онаашпыр 13 хураганны, Жданов аттыг совхозта Валерий Доспан 40 хураганны «камгалап» алган. Бо ыгланчыг байдалдан ажылчыннар-даа, удуртукчулар-даа чогуур түңнелди кылырын партияның район конференциязы айыткан.

Саян-Шушенск электри станциязының суг шыгжамырының орнун аштап арыглаары-биле холбашкан капитал тудугтар Улуг-Хем районда адакталып бар чыдаарын илеткелчи демдеглээн-даа, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң база Хайыраканда № 3 КМК-ның ажылын ханы анализтевейн барган. Шагаан-Арыгда болгаш Хайыраканда социал айтырыглар шиитпирлеттинместээш туруп берген. Бо хүннерде районнуң төп эмнелгезиниң салбырларын сууржарже көжүрген. Районнуң Культура бажыңының тудуу эгедээр, эгелевээн билдинмес. Чаагайжыдылга ажылдарынче Шагаан-Арыг хоорай Соведи (күүском даргазы Сергей Киреев), Чаа-Хөл, Хайыракан кедээ Советтер (Вера Куулар, Иван Шойнуу) кошкак сагыш салып келгенин илеткелчи-даа, санал бергеннер-даа шүгүмчүлээн. Он ажыг чыл дургузунда ол хоорай, суурларны ногаанчыдып ап болурунуң аргалары турган.

Социал болгаш экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириинге удуртукчу кадрларның ролю улуг дээрзин конференция демдеглээн. Ынчалза-даа СЭКП райкому удуртукчуларны шын шилип алыр, ажылга таарыштыр тургузар талазы-биле ажылдарны четпес чорудуп турганын бодунуң илеткелинге В. С. Неделин миннир ужурга таварышкан. Отчёттуг үениң дургузунда 16 удуртукчуну янзы-бүрү чылдагааннар уржуундан ажылындан хостаан. Ооң-биле чергелештир отчёттуг үениң дургузунда 23 коммунист СЭКП-нин хүрээлениинден үндүрткен. Сөөлгү ийи чылда 7 кижи СЭКП кежигүнүнге кандидат боор турган, коммунистерниң идейлиин шыңгызыктырбайн барганы болза СЭКП райкомунуң, партия эге организацияларының коммунистер ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдарны багай чорудуп келгенин херечилеп турар.

Сөөлгү ийи чылда СЭКП райкомунуң бюро хуралдарынга социалистиг хоойлу-дурумну быжыглаарының, арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарының база корум-чурум үрээр чоруктарны болдурбазының талазы-биле 12 удаа чугаалашкан. Ынчалза-даа арагалаар, хулиганнаар, ниитиниң болгаш хамаатыларның өнчү-херенгизин оорлаар болгаш өске-даа каржы кем-херек үүлгедир чоруктарның саны көвүдээн. Сеглээн сес-биле ажыл-херек дүүшпейн турар, ажылдап кылган хемчеглер күүсеттинмээн.

Шүгүмчүлээр эргени болгаш ону камгалаарын Уставта болгаш Конституцияда айыткан. Ындыг турбуже, сыр-дедир баргылаар таварылгалар база турган. «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы салбырында техник-осеменатор коммунист Тамара Чыдым-оолду партия эге организациязы шүгүмчүлел кылган дээш янзы-бүрү чылдагааннар тып турган. СЭКП кежигүнүнден үш удаа үндүрген. Совхозтуң парткому, дирекциязы коммунистиң шынчы шүгүмчүлелин деткиир орнунга, харын-даа удур боор турган. Шүгүмчүлелди базар, тоомчага албас, шүгүмчүлээн эштерни кызар фактылар ам-даа бар. Буруулуг кижилерге партия талазы-биле кандыг хемчеглер онаааганын отчёт илеткелге дыңнатпайн барганы хомудаңчыг.

Коммунистерниң ажык шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарын херекке албас чорук конференция чорут турда база илерээн. Партияның район конференциязы эгелээриниң мурнунда тус-тус коммунистерге СЭКП райкомунуң бюро кежигүннериниң, килдис эргелекчилериниң болгаш өске-даа харысалгалыг ажылдакчыларының канчаар ажылдап турарын бижиир анкеталарны тараткаш, долдурткан. Ооң кол түңнелин илеткелге дыңнадыр ужурлуг турган. Херек кырында ол чок болган. Районнуң бүгү коммунистерин хөй-ле дүвүредип, анкетаны долдурткан.

Илеткелчи СЭКП райкомунуң килдистериниң ажылын анализтеп турган, нити килдисти (эргелекчизи Наталья Рехлова) база райкомнуң чанында партийжи контроль комиссиязын (даргазы Александра Серен) шуут чугаага кирбейн барган. Анкеталарда ол ийи килдистиң удуртукчуларының ажы-чаңының четпезин илереткен шүгүмчүлелдер хөй болган. Ук анкеталарны өжегээр будалдырып, бюрога болгаш СЭКП обкомунуң төлээлеринге көргүспейн барганы база магат чок.

Конференцияга СЭКП райкомунуң идеологтуг, масса-политиктиг ажылдарынче, эң ылаңгыя ажыл-ишчилерниң экономиктиг билиглерин хандыладырынче угланган ажылдарын илеткелчи-даа, санал берген делегаттар-даа ажыы-биле чугаалап, ханы анализти бербээн. Илеткел эрегей болганын санал берген делегаттар демдеглеп, ооң уржуундан конференцияга партийжи принципиалдыг чугаа болбайн барганынга хомудап турганнар.

Партияның район конференциязынга он чеди кижи санал берген. Саналдарының хөй нуруузу отчёт хевирлиг болган. «Шагаан-Арыг тудуг» трезиниң эргелекчизиниң оралакчызы Николай Гидрарның саналы аргажок боорга делегаттар адыш часкап турганн, индирден дүжүрген. Ол ышкаш райкүүском секретары Валентина Бухтуева индирге үнүп келгеш, ажыл-агыйда бар четпестерни чок кылып алырының оруктарын тыварының орнунга багай илеткелди мактап, элдептиг турушту ээлээн. Шак ындыг харысалгалыг шуулганга коммунистер бот-боттарын мактанчып туруп бээрге бирээде, эпчок-даа, ийиде, чоокта чаа удуртур ажылдарже депшиттирген өзүп орар СЭКП райкомунуң бирги секретары В. М. Неделинге-даа, ооң кады ажылдап турар эш-өөрүнге-даа, партия райкомунуң аппарадынга-даа бот-тоглудар чорукка чедирери чугаажок. Ынчангаш конференция үндезин эде тургустуушкунче дидим базымнарны кылырын, ажык-чарлыг чорукту нептередирин доктаалынга тодаргай айыткаанының ужуру-даа ында.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
(«Улуг-Хем» солуннуң корр.).

ТУДУП БЭЭРИН МАНАП ОРБАЙН...

Эр кижи бажыңны тудуп, аңаа чурттап, соон салгаар оолду төрүп, ыяшты олуртуп каар ужурлуг деп Кавказ улустарының чугаазы бар дээр чүве. Бир эвес ынчанмас болза, ол бодун эр кижи деп санавайн барып болур. Утказы ханы-ла чугаа.

Эрзин районнуң Бай-Даг суурда бажың тудуп ап турар кижилер сөөлгү чылдарда илдеңи-биле көвүдээн. Бир эвес Кавказ улустарының чугаазын эдерер болза, суурда эр дээн шиичилиг кижилер олар. Хууда бажыңнарны кижилерниң боттарының тудуп эгелээнинге идиглиг болган чүве күрүнеден чээлини берип, тудуг материалдарын садып алырынга дузалажып турар апарганы.

Чолаачы Вячеслав Седип 7х10 метр хемчээлдиг бажыңның тудуп турар. Бажыңның тударынга херек материалдарны садып алыры-биле 12 муң рубльди күрүнеден чээли алган. Өрезин 1991 чылдан эгелеп, 35 чыл дургузунда төлеп каар. Ыяш ажыл-агыйындан билет садып алгаш, бажың тударынга херек ыяшты Кешкелиг деп черден кескеш, чудуктааш, оон бадырган. 100 ыяш кескени дээш 25 рубльди ол төлээн. Ачазы, дуңмалары, акыларын эвилелдеп алгаш, бажыңның тавааи цементилеп кудуп, ханазын салып үндүрүпкеннер. Бир эвес тудуг материалдары четчир турган болза, ноябрь айга чедир бажыңның кырын дуглап, эжиин, соңгаларын кылып, ноябрь айда кирип олуруп ап болур деп, Вячеслав чугаалап турду. 195 рубль-биле 4 кубометр маңза садып алырга-даа, херим дээш өске-даа ажылдар кылырынга чедишпес болган. Шала ыяжы, кургаг штукатурка шуут чок. Ыяш сөөртүр машина чок болганындан тайгадан ыяш бадырарынга база бергедешкеннер. Ындыг-даа болза бажың туттунуп турар. Улуг соок дүжерниин бетинде кирип олуруптар арга бар. Кыжын ындыг-даа бажыңга олурарга, өгге олурганындан черле дээре. Улуг ажылдарны бо чылын дооскаш, шевердел дээш, өске ажылдарны келир частан уламчылаар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, келир чылдан ыңай Вячеслав делгем, чырык, чылыг бажыңныг орар.

Александр Биликти бажыңын бо чылдың июньдан тудуп эгелээн. 7,5х10 метр хемчээлдиг бажың. Алызы барып 4 өрээл делгем, чырык бажың болур. Бажыңны тударынга кижи улуг-ла бергедевес-тир деп, Александр чугаалап турду. Эш-өөрүн, дөргүл-төрелин-даа эвилелдеп, дузалаштырып алыр. А тудуг материалдарын садып алыры дыка берге болган. А. Биликти бажыңын дөрбелчин брус ыяштан тудуп турар. Брус чок дээш 1 айны хилиске эрттирген. Брус садып алырының айтырыын шиитпирлээр дээш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оолга кирер ужурга таварышканын Александр чугаалап турду. Бо чижек кижилерниң хууда бажың тудуп алырынга чүткүлдүүн, оон ыңай бажың тудуп алыр күзелдиг кижилерни тудуг материалдары-биле хандырар талазы-биле айтырыгның чидиин көргүзүп турар-дыр. Александр бажыңының тудуун барык доозар чыгай берген, хаваларга кагар кургаг штукатурка тыппайн турар кижи чорду. Совхозта кургаг штукатурка бар. Садып алыйн азы соовда штукатурка тып алгаш, орнун бериптер мен деп дилээрге, боттарывыска чедишпес дээш совхоз бербээн. Кургаг штукатурка айтырыын шиитпирлээри-биле республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга кирип, бо удаада бир чада бедидир хомудап, дилег киирип көрээ кандыг ирги деп сагыштыг кижи чорду. Бажың тудуп алыр дээш кижи бүрүзү ындыг кызымак болза, чуртталга шөлү-биле човну хандырарының программазын боттандырарынга идиглиг болуру чугаажок.

Вячеслав биле Александрдан аңгыда бажыңнарын уламтыр тудуп турар кижилер Бай-Даг суурда бар. Ол эки эгелээшкин дээрзин оларның ажылындан, тудуп алган бажыңнарындан илдең.

Ам ол суурнуң човунуң чуртталга бажыңнары-биле хандыртынганының дугайын чугаалажып көрээлиңер. Ол ажыл багай дээрзи кандыг-даа тайылбыр чокка билдингир. Күрүнениң күжү, акша-хөреңгизи-биле бажыңнарны суурда эвээшти тудуп турар. 1987 чылда ийи аал ишти чурттаар 6 бажың ажыглаалга кирген. 1988 чылда — оон бир бажың эвээш. А 1990 чылга чедир 30 хире бажың ажыглаалга кирери планда көрдүнген. Азы 60 өг-бүле бажыңны алыр. А чуртталга шөлү алыр дээш ээлчегде кижилерниң саны бөгүн кажыл? 16 кижи күш-ажылдың хоочуннары, 6 кижи Маадыр-иелер, 7 кижи кадыы багай дээш аңгы ээлчегде турар. Ниити ээлчегде 92 кижи бар.

Ынчап кээрге, бажың алыр дээш ээлчегде кижилерниң ниити саны 122 чеде бээр-дир. Бир эвес күрүнениң акша-хөреңгизи-биле бажың тудуунга ынавып орар болза, бөгүн ээлчегде турар кижилер 10 чыл хире болгаш бажың-биле шуптузу хандыртынар-дыр. Бо хире үр хуусаада бажың дээш ээлчегге туруп келген кижилер бар. Чижээлээрге, Маадыр-иелер Татьяна Балдар, Доозула Даңмаа суглар 1979 чылдан эгелээш бажың дээш ээлчегде турарлар. Келир чылын мугур 10 чыл боор-дурлар. А бир эвес бажың-биле дораан хандырар ужурлуг аныяк специалистер, башкыларның немежирин алыр болза, бажың алырының хуусаазы оон-даа узай бээри чугаажок. Ынчангаштың үстүнде адааным эштер ышкаш бажыңны боттары тудуп эгелезе дээрези ол. Ону бодааш, чамдык кижилер бажың тудуп алырынга дузаламчы акшаны күрүнеден бээр дугайында билдиришкинин киирген. Оларның саны 10 чеде берген. Чээлини ап, бажыңны тудуп алыр деминг, күш-шыдалдыг кижилер суурда бар деп, Бай-Даг кедээ Совединиң күүскомунуң секретары В. М. Кунчун оларның аттарын адап орду. Оларның аттарын солуйга адап-даа канчаар. Кижилерниң боттарының күзели-ле болгай. Та бажыңны тудуп алзыннар, та бажың бээрин манап, тар, бичии бажыңга өг-бүлелиг ажы-төлү-биле сыңмардажып оразыннар. Чамдык кижилерниң чурттап орарының шыыраа кончуг, күрүнеден чээли-даа албайн, тудуг материалдарын садып, бажың тудуп ап болурлар.

Хууда бажың тудуп алыр дээн кижилерниң саны Эрзин районда чылдан чылче көвүдеп орары өөрүнчүг. Район төвүнде база элээн каш кижи бажың тудуп турар. Оларның чамдыктары тус черниң материалдарын билдилиг ажыглап эгелээн. Чижээлээрге, Анай-оол Сандак шлактан бажыңны тудуп кирипкен. Суурларда одалга черлериниң одаан хемур-дажының хүлү бок боор оваалаңып чыдар болгай. Ону бажың тудуп алырынга ажыглап эгелээни чөптүг. Шлактан туткан бажыңнарга чарыгдал эвээш үнер болгай.

Боттары хууда бажың тудуп алыр дээн шимчээшкин Эрзинниң чурттакчы чонунуң аразында эгелээн-дир. Бажың тудуп эгелээн каш кижини бээи тудуг материалдары-биле чедиштир хандырып шыдавайн турар. Аңаа садып алыкчылар районнуң херегленкчилер ниитилелин буруудадып турар. Бир эвес сайгарып көөр болза, херегленкчилер ниитилелиниң буруузу чок. Ооң садыгларынга үндүрүп берип турар тудуг материалдарының фондузу кончуг эвээш. Чижээлээрге, 1988 чылда 46 муң хире калбак шифер, 38 тонна цемент, 617 калбак кургаг штукатурка, 715 кубометр ыяш плитазы үндүрүп берген. Ол бүгү районнуң садып алыкчыларының херегленииң экээш кезии. Бир эвес тудуг материалдары-биле хандырылга экиживес болза, бажың тударынга күрүнеден берип турар чээли акшага садып алыр тудуг материалдары чок боор. Ооң уламы-биле боттары бажың тудуп алыр дээн эгелээшкинин чавырлы берзе хөңнү. Бир эвес ол шимчээшкинин улам нептередир дизе, тудуг материалдары-биле хандырылганы экижидериниң оруктарын дилээр херек. Хамыктың мурнунда Эрзинниң бодунга бүдүрүп болур тудуг материалдарының хемчээлин көвүдедир. Оларга чугай, тууйбу, тудуг ыяжы, оон кылган дилиг материалдары хамааржыр. Тывылбас тудуг материалдарын өске материалдар-биле солуп кылып болурунуң аргаларын өөренип көөр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, шиитпирлээр айтырыглар хөй. Бир эвес оларны дарый шиитпирлевес, чылазыр, практиктиг ажылдарже шилчивес болза, 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы бажың-биле хандырар дээн программаны боттандырары берге болур.

Шаңгыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

Кыштаглардан медээлер

ДҮВҮРЕНЧИГ

СЭКП-ның XXII съездизи аттыг совхозтуң он чеди шээр мал кодаңында 5840 баш хой, өшкү кыштаглап турар. Бо хүннерде чамдык хойжуларда байдал бергедээн.

Бозур-Дагда район Совединиң депутады Евдокия Ондарның кыштаанда бо чылын беш дугаар төрүүр хой бар. Кышка белеткелди малчын хынамчалыг чорудуп, 10 тонна чуртаг өдекти белеп, 30 тонна сиген, саванны белеткеп алган. Кыштагының байдалын даштыңдан көөрге эки-ле. Ынчалза-даа хой кажаазы дыкпыш боол турар. Кажааны улгаттыр туттуруп аары-биле айтырыгны совхоз директору Х. С. Дамба-Даржаага малчын кедурүп, каш-даа барган: Хүлер-оол Салчакович негелде кылырга, дүште-даа чок: «Ферманың бызаа кажаазы туттунзуң, ооң соонда кылыр бис» — дээш тоовас.

Чайгы үеде хойжулар чайлагларынче көжүп үне бээрге, кыштагларның бажыңнарын, кажааларын үреп кааптар, азы чүдүрүп алгаш чоруй баар. Куржаангыда Валерий Чачыр-оолдуң бажыңының аңмаарының чартыын бузуп, соңгаларының рамаларын адырып апарган. Олар өгде чурттаан шаан.

Ол ышкаш Кулузунда Анна Саттың, хураган кадарчызы Бадын-оол Куударның кыштаглары септеттинмээн. Одаар чүүлдү дужурбээн. Мындыг берге байдалга кадарчылар кышты канчап эртип алырыл? Оларның мурнунда кыштың чиккилама соогу база хөй оолдааашкынының шалыпчы кампаниязы бар болгай. Совхозтуң администрациязы бо айтырыгны кичээнгейге ап, таарымчалыг байдалдарны мал ажылдакчыларынга тургузар. Кышкы соок кээргээр эвес. Улуг соок дүшпээнде, септелгени дүргеи чорудары негеттинип турар. Бо талазы-биле кандыг хемчеглер чорутканын совхозтуң дирекциязындан манаар-дыр бис.

Виктор ХОВАЛЫГ.

МАЛ ЧЕМИ ЭВЭЭШ

Кыштаглаашкынга Хува-Чар сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары багай эвес белеткенип алганнар. Кажааларын чылыглап, арыглаан. Малга чемни камныг бээр дээш шагжаларны, коошпаларны четчири-биле кылган. Саанчыларның болгаш кадарчыларның чурттаар оран-савазын база эки белеткээн. Фермада магазин ажылдап турар. Ферманың ажыл-ишчилери боттарының талазындан малды хур кыштадыр, оон продуктулуун кудулатпас дээш бүгү күжүн үндүрүп, кылып болгу дег чүүлдерни шуптузун кылган. Ынчалза-даа оларны дүвүредип турар чүүл — мал чеминиң курлаавырының эвээжи. Ноябрь айга чедир сиген сөөртүнмээн. Малга багай шынарлыг чем берип турарындан, инектерниң сүдү эвээжеп эгелээн. Азыралда турар бызааларга берип турар чем база-ла шынары багай чогаан суда. Оларның кужунун судазы кончуг. Көөрге арган. Мал чеминиң кулаавырын тургузар, ону малга болбаазырадып бээриниң аргазын көөр болза эки.

Дмитрий АИР-САНАА.
Тожу районда «Май 1» совхоз.

АҢАА БЕЛЕТКЕНМЭЭН

Улуг-Хем оң талазында тайганың эдээнде, Телээ хемниң эриинде, Ак-Даш деп черде «Улуг-Хая» совхозтуң малчыны Виктор Шаамарның кыштаанга чордум. Кыштаглаашкын эгелээнден бээр ай ашкан, а хойжунуң кыштаанда кышка белеткенгениниң ии-демдээ чок деп чугаалап болур. Хоюнуң кажаазы ойбак-дыдык, ноябрь айның эгезинге чедир кыштагда грамм-даа сиген дужурбүнмээн. А малчынның кадарып турар хою бо кыжын бир дугаар төрүүр дүнгүш хой.

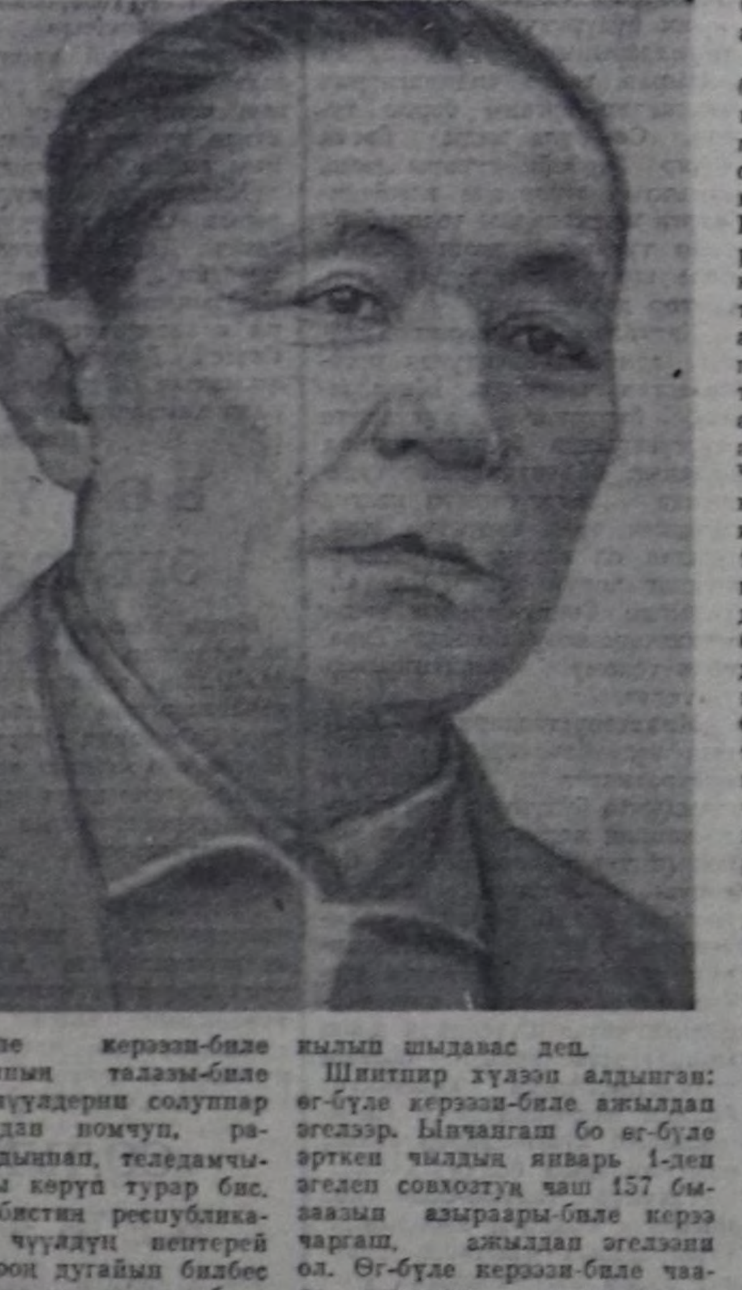
— Хойжу бригаданың бригадири Шулуу Түлүштен клетка негеп, дуза кадарын дилээн бис. Амга чедир кандыг-даа хемчег албаан — деп, дузалакчы кадарчы Доржунай Самбуу хомудап чугаалап турду.

Суг кудар досаарының краны база чок. Хойну чылыг сүт-биле суггарарынга малчыннар бергедеп турар. Эрткен чайын малчынның кыштааның девискээринге «Эйлиг-Хем» совхозтуң 3 кодан өшкүзү чайлаан. Кыштагның оъдун чайладыр арыдыр шаапкан. Ам малчынның төрүүр хоюнуң кадазы бергедеп турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, кыжын төрүүр бир кодан дүнгүш хой сиген-ширбииш-даа, оларбелчиир-даа чок калган. Соок улгадырга, хемниң суу бүлүктап, кыштагже оруук дугдалыр.

Мындыг байдалга бир дугаар төрүүр дүнгүш хойну канчап кыш ажырып алырыл?

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарының талазы-биле хөй-ле чүүлдерни солуннар арыннарындан номчуп, радиодан дыңнап, теледамчылгаларны көрүп турар бис. Ылаңгыя бистиң республикада ол чаа чүүлдүң нептерей бергенин, ооң дугайын билбес кижи ам чок деп дидими-биле чугаалап болур — деп, Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар Д. Ү. Шывык чугаалады.

Даваажап Үрлеевич биле ооң өөнүң ээзи Нина Дендип-ооловна өг-бүле керээзи-биле ажылдаар деп шиитпирлээр мурнунда боттарының кылыр деп турары ажылының дугайында хөй-хөй санаашкыннарны кылган, хөй-хөй айтырыгларга харыыларны номнардан, журналдардан дилеп тыпкан деп чугаалаза частырыг болбас. Ол ажылга кол-ла чүүл — бүгү чарыгдалдарны, киирип алыр орулганы шын санаары, камналганы чедип алыры болгай. А оларның эртем-билии-даа, арга-дуржулгазы-даа ол ажылды чогумчалыг кылып болурунга таарымчалыг хире болган. Кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге бухгалтерлеп, харын-даа совхозтарга кол бухгалтерлеп ажылдап чораан Даваажап Үрлеевич Шывык ышкаш тускай мергежилдиг кижи ол ажылды кээйн кылып шыдавас деп.

Шиитпир хүлээп алдынган: өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээр. Ынчангаш бо өг-бүле эрткен чылдың январь 1-ден эгелеп совхозтуң чаш 157 бызаазын азыраары-биле керээ чарган, ажылдап эгелээни ол. Өг-бүле керээзи-биле чаала ажылдап эгелээнинерге баштайгы үеде билдинмес айтырыглар, бергелер тургустунуп турганы чугаажок. Ынчалза-даа мал ажылынга, ылаңгыя совхозтуң сүт-бараан фермазынга хөй чылдарда ажылдаан ол өг-бүлеге ажылдың кол уг-шии билдингир болган. Кол-ла чүве — ажыл-херекти дидими-биле сегирип алыры, орулгалыг ажылдаары. Боттарындан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылып, совхоз-биле чарганы керээде айыттынган ажылдарга сапааашкыннарны кылып, орулгалыг ажылдаарының бүгү хемчеглерин алганының түңнелинде ажыл, шыпап-ла, шуудап эгелээн.

Керээ-биле ажылдап турар өг-бүлениң ээзи Д. Ү. Шывык биле партияның район конференциязының болуп турганы хүнүнде ужуражып, өг-бүлениң ажыл-херектериниң дугайын ооң сонуурган айтырган мен.

— Совхоз-биле керээлиг ажылдап эгелээн болганывыста алган хүлээлгевистиң ылап боттанган турарын чедип алыр ужурлуг бис. Кол чүүл ол. Бир-тээ өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар болганывыста совхозувустуң мурнунга бистиң өг-бүлениң харысалгазы аажок улуг дээрзин медереп билип турар бис. Ниитиниң малын чогуур кээрээ ёзугаар кадык-шыырак, күш-деңгилделиг кылдыр өстүрүп бээр, орулганы чедип алыр — сорулга ындыг болгай. Ол сорулганы күүседир талазы-биле багай эвес ажылдаанывысты эрткен тос айларның түңнели көргүскен. Чижек кылдыр чамдык кол-кол санаашкыннарны манаа көргүзерге мындыг: шалынга 10005 рубль 60 көпеекти планнаан турда, аңаа чарыгдааны—5969 рубль 88 көпеек болган, азы оон камнап алдынганы—4030 рубль 72 көпеек. Мал чеминге 27800 рубльди чарыгдаары көрдүнген турда, оон 11828 рубль камналгалыг болдувус. А доора чарыгдалдарга 2418 рубль көрдүнген турда, оон 2038 рубль камнап алдынган. Ниитизи-биле алырга, тос айларда бистиң өг-бүле 17897 рубль камналгалыг ажылдаан-дыр. Бир эвес керээлиг ажылдап турар өг-бүле бүрүзү совхозунга ынча акша түңнүг камналганы чедирип турар болза, ажыл-агыйга кайы хире камналга алдывары билдингир ышкажыл.

Бызаа бүрүзүнге аъш-чем бээринден эгелээш бүгү чарыгдалдарны хүн бүрү санап, малдың өзүлдезинге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турганш, мындыг багай эвес түңнелдерни чедип алганын Даваажап Үрлеевич чугаалады.

Бо өг-бүлениң ажылының дуржулгазының дугайын районда чугаалажып турары таварылга эвес. СЭКП райкомунуң районнуң партия конференциязынга илеткелинде өг-бүле керээзи-биле чедишкиннинг ажылдап турар бо өг-бүлениң дугайын база айыткан болду. А өг-бүлениң херээжен ээзи Нина Дендип-ооловнаның херек чуруун районнуң хүндүлел самбыразында аскан.

— Ажылывыстың баштайгы түңнелдери черле шору болду. Азырап турар бызааларывыстың бирээзиниң-не ортумак дензизин 120 кг кылдыр азырап өстүргеш, чемгерилге шөлүнге дужаар бис. Оон база-ла чаш бызааларны хүлээп алыр — сорулгавыс ындыг — деп, Д. Ү. Шывык чугаалады.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
ЧУРУКТА: Д. Ү. Шывык.
Авторнуң фотозу.

Советтер амыдыралы

Кичээнгейни — чагыгларже

Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүсекчи комитеди чамдык айтырыгларны шиитпирлээрде тус черниң кедээ Советтеринге, коллективтерге, албан черлеринге, организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге база өг-бүлелерге кирип, ажыл, амыдыралын сонуурган көрүп, ужуражып турарын практикалап турар апарган.

Чоокта чаа ындыг үнүүшкүнну Берт-Даг кедээ Соведиинге кылган. Тес-Хем район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы К. Л. Лапчаа совхозтуң МТМ-ниң коллективинге, СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. М. Достай Берт-Даг ортумак школазынга, РАҮК-туң даргазы Ш-Б. Х. Серээдар кедээ Советке, районнуң төп эмнелгезиниң эргелекчизи Р. И. Калдар-оол суурда участок эмнелгезиниң коллективинге база райкүүскомунуң өске-даа кежигүннери ажылчын коллективтерге ужуражыышкыннарны кылгылаан.

Ук кедээ Советтиң девискээринде ажылчы чоннарның амыдырал-чуртталгазы-биле тодаргай таныжып, ажык-чарлыг чорукту ажыглап, эде тургустунуушкун үезинде боор турар өскерилгелерни сонуурган, боттарының арга-сүмелерин солушкан, Соңгукчуларның депутаттарга берген чагыгларының күүселдезиниң дугайында чугаалар болгулаан. Соңгукчулар мындыг үнүүшкүннерни районнуң өске-даа чурттакчылыг суурларынга кылырын сүмелээн. Ажылчы чон амыдыралының дугайында районнуң удуртукчуларынга ажыт-чажыт чокка чугаалап тургулаан.

Үнүүшкүннүг күүском хуралынга Берт-Даг кедээ Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы Х-М. Д. Сапаавың соңгукчуларның депутаттарга берген чагыгларының күүселдезиниң дугайында илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Улус депутаттарының Берт-Даг кедээ Совединиң күүскому бодунга бердинген бот-тускайлаң бүрүн эргелерин ажыглап, мурнунда салдынган сорулгаларын күүседир дээш чамдык ажылдарны боттандырып чорудкан. Кедээ Советтиң XX чыыжының депутаттарынга соңгукчулардан 28 чагыг кирген. Ээлчеглиг сессиядан оларның 9 кол чагыгларын күүседири-биле бадылап хүлээп алган. Хүлээп алдынган чагыгларның 6-зы күүсеттинген.

Чоннуң амыдырал-чурттаалгазын, чаагай чоруун моондаа улам экижидер дээш суурнуң чурттакчыларының бажыңнарының капитал болгаш агар септелгезиниң талазы-биле чагыглардан 5 чагыг күүсеттинген. Берт-Даг суурнуң адаанда чаа микрорайонда 1 кудукту, автопарк болгаш септелге мастерскаязының девискээринде столоваяны, Сайлыг-Хемни кежир көвүрүгнү (малчыннар аргыжарынга) тудуп, ажыглалгакирген. Хову турлагалары Кежээ, Хүрен-Дугай, өске-даа бригада төптери газ плиталар-биле хандыртынган.

Берт-Даг суурнуң чурттакчылары инек, хаван, дагаа кажааларының тудугларының талазы-биле чагыглар киирген турган. Амгы үеде 9 кажаа ажыглалда кирген. Малчын соңгукчуларның чагыгларындан 4 өг-бүле 300 метр өг шывар брезент-биле хандыртынган. Малчыннарга электра чырыы киирер талазы-биле чагыг 1989 чылче шилчиттинген.

Ындыг-даа болза, чоннуң берген чагыгларының күүселдезинде четпестер ам-даа бар болуп артпышаан. Чагыглар күүселдезиниң талазы-биле депутаттар ам-даа шүшпен ажылдап, соңгукчулар мурнунга отчеттарын чогуур үезинде чедир бербейн келген. Депутаттарның ажыл-чорудулгазынга кедээ Советтиң күүскому практиктиг дузаны эвээш чедирип, кошкак контрольду салып келгенин күүском хуралындан демдеглээн. Кедээ Советтиң күүскому чагыглар күүселдезиниң дугайында айтырыгны сессияларга чугаалашпайн келген. Советтиң доктаамал комиссиялары чагыг күүселдезинче кичээнгейни салбайн турарын күүском хуралындан айыткан.

Үнүүшкүннүг күүском хуралындан чугаалашкан айтырыгның талазы-биле шиитпирни хүлээп алган. Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүсекчи комитединиң хуралындан организастыг килдистиң эргелекчизи Б. Х. Сувааның шиитпирлериниң күүселделериче кошкак кичээнгейни салып, негелделиг чорукту кошкатакан деп демдеглээн.

Серенмаа ШОЙДУН.
Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүсекчи комитединиң секретары.

Моторк ТИРЧИН.
Радиоорганизакчы.

ФАКТЫЛАР БАДЫТКАТТЫНГАН, АЖЫЛЫ СУЛАРААН

Улуг-Хем районда Чааты кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Николай Бичеоолович Дуюгбанның ажылынга харысалгазының болгаш хамаарылгазының дугайында чагаа «Шын» солуннуң редакциязынга келген.

Чагааның кол утказы мындыг: Н. Б. Дуюгбан 1986 чылдың май айдан эгелеп кодээ Советтиң күүскомун даргалап эгелээн. Ийи чыл ажыл-агыйның ут-шиин тып, удуртулгага мергежип, чоннуң идегелин шыныздып, кескү ажылды кылып болурунга четчир үе болгу дег. Ол хиреде суурда чаартылгалар, эде тургустунуушкун мынчага чок. Суур чаагайжыдылгазында кандыг-даа ажылдар кылдынмаан.

Кодээ Совет күүскомунуң мурнунда турган даргазы Х. Товарищтайның ажыл-агыйжы, организакчы чоруу эки, чонга кескү ажылды кылып турган. Ону чүү дээш дүжүргенил?

Суурда ферманың инектеринден эгелээш, чоннуң хууда инек, хаван, хой, өшкү, аът болгаш бажыңнарда улустуң идик-хевин оорлаар чоруктар көвүдээн. Чылгы малдың паспорт документизи чок. Ооң уламындан караңгы имир дүжери билек, даң атпыже чедир 3-4 болуп алган шапкылажып турар оолдар бар. Корум-чурум тудар талазы-биле күүском даргазындан эгелээш, депутаттар, дружинниктер ажылдавайн турар.

Кодээ Советтиң күүском даргазы кээзүлбес, чон аразынче кирбес, чүгле өйде-өйде сессия, күүском хуралы эрттирип каар.

Бо чылдың август 12-де район төвүнден даргалар келгеш, ужуражылга хуралын организастаан. Аңаа даргавыс киришпээн, шелээде болган. Ол хуралга чамдык эштер Н. Дуюгбанның адынга шүгүмчүлел кыла бээрге, СЭКП райкомундан келген дарга «кижиниң боду чок черинге шүгүмчүлел кылбас» дээш улустуң аксын «дүй» шаап каан болгай.

Ажык-чарлыг үеде ажылда четпестерни шүгүмчүлеп санал бээрге, улус аксын «дүй» шаап орар дарганы чүү деп санаарыл?

Шүгүмчүлелден коргар, шүгүмчүледиринден сестип, мени канчаптар ирги деп бодап, чаштып чоруур болзувусса, ажыл-агыйга эде тургустунуушкун, чаартылгалар тургустунар боор бе? Эрги хевээр таптааштында, өскерилге чок турар эвес бе?

Кодээ Совет күүскомунга чоннуң киирген негелде билдириишкиннери дүвү чок тамыже киир суккан чүве-биле дөмей чиде бээр, оон кандыг-даа харыы албас.

СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомунуң удуртур даргаларын кодээде көрбээн, таныывас кижилер хөй болгай. Ол чүл дээрге даргаларның чон аразынче кирбес, чондан хоорук, чүгле кабинет иштинде стол артындан доктаал, шиитпир үндүрүп, оон удуртуп олурарга таарзыр бе? Кодээ Совет даргазы Н. Дуюгбанның ажыл-агыйга харысалга чок, шүшпен чоруун партия райкому, райкүүском эскерип билбейн турары ол бе?

Баир ХЕРТЕК.

Чагаада бижип турары-биле алырга, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырында байдал дүвүренчиг. Ол талазы-биле чагааның изи-биле Улуг-Хем район

Чагааның изи-биле

күүскомунуң даргазы Дандар-оол Хайыныгырбаевич Ооржак, оралакчызы Михаил Ондарович Ойдуп оларның-биле ужуражып, чагааның утказын чугаалааш, даргаларга номчуттум.

— Бистиң районнуң кодээ Совет күүскомнарының даргаларында дөрт аныяк кижи бар. Чагаада кирип турар фактылар шын-дыр. Н. Б. Дуюгбанның дугайында мындыг. Боду—башкы кижи. Аңаа аныяктар-даа, улуг-даа улустарның аразынга кижизидилге болгаш ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээринге ажылдап болурун өөренип көрген улус бис. Боду спортчу кижи. Кызыл хоорайга хол бөмбүүнүң маргылдаазы суг болу бээрге, бисче чугаалавайн чоруй барган болгулаар кижи.

Чагаага хамаарыштыр бистиң буруувус база бар. Аныяк даргаларга практиктиг дузаларны чедирбес, оларның ажылын контрольдавас чоруктар бар. Бо чагааны Чодураа суурнуң ажылчы чоннуң хуралынга номчааш, аңаа чоннуң санал-оналын дыңнап, сайгарар-дыр — деп, Дандар-оол Хайыныгырбаевич чугаалады.

— Ол суурга бо чоокку хүннерде черле хурал эрттирер улус бис. Чоокта чаа профилактика бөлүү аңаа бир неделя ажылдаан. Ооң түңнелин үндүрер чүве — деп, дарганың оралакчызы Михаил Ондарович немей чугаалаар болду.

Ол чугаа өзугаар октябрь 26-да суурнуң ажылчы чоннуң хуралын организастап эрттирген. Хуралга райкүүском даргазы Д. Х. Ооржак, дарганың оралакчызы М. О. Ойдуп, райкүүскомнуң организастыг болгаш нити килдистериниң эргелекчилери, иштики херектер килдизиниң начальниктиң оралакчызы, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң директору, совхозта партком секретары киришкеннер.

Хуралга ажылчы чон-даа хөй, санал-оналга идепкейлиг киришкен. Хуралдың хүн айтырыынга редакцияга келген чагааны номчааш, сайгарар болгаш аңаа хамаарыштыр кодээ Советтиң күүскомунуң эрткен үеде кылып чоруткан ажылының дугайында күүском даргазының илеткелин дыңнаан.

Хурал болурунуң мурнунда Чодураа суурга эрте чеде бергеш, ооң нити ажыл-агыйын, Советтиң организас-массалыг ажылдарын, социал айтырыгларны сонуургап, чамдык кижилер-биле чугааны-даа кылдым.

Чааты кодээ Совединиң девискээринде совхозтуң сүт-бараан фермазы, бир хойжу бригада бар, совхоз 1800 гектар тараа культураларын тарып, бо чылын бир гектардан 20.5 центнер дүжүттү ажаап алган.

Кодээ Советте 260 ажыл өг-бүле бар, ниитизи-биле 1160 ажыл чурттакчылыг. Чоннуң дузалал ажыл-агыйында 579 инек, 760 ажыл шээр мал, 70 аът, 638 хаванны өстүрүп турар. Ол ышкаш өг-бүле бүрүзү картофельди тарып турар.

Суурда ортумак школа, ясли-садик, харылзаа салбыры, клуб, библиотека, эмчи пунктузу, аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарының холушкак магазини, столовая ажылдап турар. 1973—1985 чылдарда Чодураа суурга 6 аал ишти чурттаар 3 бажың туттунган. 1986—1988 чылдарда сес аал ишти чурттаар 4 бажың туттунган.

Кодээ Советтиң сессияларының болгаш күүском хуралдарының айыттынган хуусааларында эртип турар. Аңаа хүн бүрүнүң чугула айтырыглары — социал-экономиканың, улус өөредилгезиниң, кадык камгалал, садыг хандырылгазының дээш, өске-даа өйү келген айтырыгларны чугаалажып турарын болуп эрткен хуралдарның протоколдарындан көрдүм. Ындыг-даа болза, аңаа хүлээп алган шиитпирлери эреңгей, тодаргай хуусааларын айытпаан, оларның күүселдезинче күүскомнуң талазындан кижээнгей салбаан.

Кодээ Советтиң девискээринде район Совединиң 4, кодээ Советтиң 25 депутаты бар. Дөрт доктаамал комиссия, херээженнер чөвүлели, агитквартиралар, улусчу дружина, эш хуу суду, төрелдер комитеди дээш хөй санныг активтер ында хаара туттунган.

Ол салбырда 30 коммунист бактаап кирген партия эге организациязы база ажылдап турар. Ол хире көвей хөй-нити организациялары бар турда, оларга даянып ажылдавас болза, кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы биле секретары кандыг-даа ажылды кылып шыдавазы билдингир. Ынчангаш оларны ажылдадыр талазы-биле организакчы хемчеглер алдынмайн турарындан чоннуң талазындан хомудал чагааларның бижип-даа турары ында.

Кодээ Совет күүскомунуң даргазы, секретары болгаш ында чамдык чурттакчылар, активтер-биле чугаалажып-даа, суурнуң чаагайжыдылгазын, чуртталга бажыңнарының нити байдалын көрдүм. Суурнуң туруп турар чери магалыг. Шынап-ла, кара хөрзүннүг, ногаа, картофель тарып, мал-маган тудуп өстүреринге дыка-ла таарымчалыг. Чуртталга бажыңнарын херимнеп, агартыр чугайлап каан.

Чаагайжыдылга талазы-биле, шынап-ла, хирелиг. Кудумчуларында шагда-ла олурткулаан теректер бар. Аңаа немей чаа тарып олурткан ыяштар кээзүлбес. Кудумчуларда штакетниктер эвээш.

Кодээ Совет күүскомунуң даргазының хамаатыларны хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп ап турар дептерин сонуургап көрдүм. 1988 чылдың февраль 25-тен июнь 14-ке чедир чүгле 9 кижини хүлээп алган. Оларның хөй кезии бажың дилээн, оон септелгезин кылыры-биле холбашкан айтырыглар болган. Оларның ээлеринге чогуур харыыны берген. Эвээжин алгаш көөрге, кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы хамаатыларны хууда айтырыглар-биле ховар хүлээп ап турарының херечизи.

Кодээ Советтиң доктаамал комиссияларының папкаларында ажыл планнарын кылырын кылып каап. Планда боттарынга хамаарылгалыг организацияларның ажылын хынаар, отчёттарын дыңнаар дээш, эдээн-не хөй айтырыгларны планнааны эки. Чүгле оон күүселдези чок. Бо чылын ол доктаамал комиссиялар чүгле февраль айда чаңгыс катап хуралдаан. Оон соонда кандыг-даа ажылдар кылдынмаан.

Күүском даргазы Н. Б. Дуюгбан чагаага хамаарыштыр кылдынган ажылдарын, четпестерге доктаап, ында бижиттинген четпестерниң дугайында бодунуң буруузун миннип, чыылганнарга тайылбырны берген.

Хуралга райкүүском даргазы Д. Х. Ооржак мурнунда ол кодээ Советтиң күүском даргазы турган Х. Товарищтайны чүге ажылдан үндүргенинин дугайында тайылбырны берген.

Х. Товарищтай аңаа ажылдап турганда, хууда автомашиназынга кодээ Советтиң акшазы-биле дугуйлар садып алган болгаш эрге-дужаалын ажыглааш, ийи хааржак водканы талон чокка саттырып, будалдырып турганы дээш ажылындан үндүрткен.

Хуралга санал бергеннерниң саналындан киирерге мындыг.

Александр Намчыл-оол доктаамал ажыл чок. Чүгле сезоннуг ажылдарга киржир:

— Мен чаа 30 хар чедип чоруур, өзулуг-ла ажылдаар назынның үезинде кижи-дир мен. Мен алган кадайлыг, ажы-төлдүг мен. Кылыр дээрге ажыл чок. Чүнү-даа кылып болур бис. Кадайымда-даа ажыл чок. Черле суурда ажыл чок кижилер хөй. Бо талазы-биле мында олуржуп турар даргалар бир янзы шиитпирлезе эки боор.

Ол айтырыгга хамаарыштыр райкүүском даргазының оралакчызы М. О. Ойдуп мындыг харыыны берген:

— «Шагаан-Арыг тудуг» трест-биле чугааны кылып тур бис. Хоорайда тудугжулар чедишпес. Ынчангаш кодээ Совет күүскомунга тудугга ажылдаар күзелдиг кижилер билдириишкиннерин киирзин.

К. Б. Кыргыс — школа директору:

— Редакцияга барган чагаа чөптүг бижиттинген. Ол фактылар шын. Ол дугайын чон билир. Суурувуста корум-чурум үреп турар аныяктар бар. Чунар-бажынга июль айдан эгелеп капитал септелге кылып эгелээн. Ам-даа доозуп чадаан, ажылдавастаан.

Школавыска немелде тудуг кылдыр 60 олуттуг школаны тудуп эгелээш, ийи чыл чедип тур. Аңаа ажыглаар акша тывылбас. Ам соңга шилдээн шил тыппайн тур бис. Школавыста дузалал ажыл-агыйны тудуп турар бис. Оон ийи хаванны саткаш, ооң өртээ-биле шил садып алыры-биле бир кижини чоруткан бис.

Василий Данзын-оол — пенсионер:

— Чагаада бижиттинген фактылар кончуг шын. Оон даргавыс түңнелин үндүрер ужурлуг. Чунар-бажын ажылдавас.

Суурда тракторлары чоп ажылдавайн турар. Мен ийи инээнге кыштап чиир сигенни кезип белетнеп алган мен. Ол сигенимни оорлап чүдүрүп аппарды.

Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары орта ажылдавас боор-дур. Участок инспектору кээзүлбес. Неделяның четверг хүнүнде Чодураа суурга кээп ажылдаар ужурлуг. Милиция ажылдакчылары суурда пенсионерлер, хоочуннар-биле чугаалажып сүмележир ужурлуг.

Ол ышкаш аңаа санал бергеннер Шулуу Максыр, Шулуу Доспан, Мария Эртине, Караш Оюн, Өнермаа Даспаанчык болгаш өскелер-даа боттарының саналдарынга суурда ажыл чок хөй кижилер барын, кылыр дээрге-даа, ажыл чогун, улустуң хуузунда мал-маганың оорлап турарын, олар-биле демисел четпезин чугаалаштылар. Ол оорларны улус билир, чажырар.

Клуб ажылдавас, чүгле кино үнери-биле кызыгаарлаттынып турар. Магазин сөөлгү үеде орта ажылдаваан. Ында чигир, конфета, печенье чок. Өөреникчилерге кыдырааштар, идик-хеп аймаа келбестээн. Үр чыдып турар консервалаан чемнерни хынап көрбейн турар.

Н. Б. Дуюгбан өзулут-ла ажылдаар назынының үезинде, эртем-билии четчир кижи. Хуралдарга шүгүмчүледип-даа келген. Моон түңнел үндүрер үе келген дээрзин үстүнде санал бергеннер чугаалааннар.

Хлеб садарынга тускай ларёкту ажыдарын, хүлээп алыр пункт ажыдар дугайында саналдар хөй болган.

Хуралдың түңнелинде кодээ Совет күүскомунуң ажылының, оон даргазы Н. Б. Дуюгбанның дугайында чагаада бижиттинген фактылар шын болганын ажылчы чон бадылап, четпес ажылдап турар деп санаан. Чагаага болгаш ажылчы чоннуң саналдарынга үндезилээш, кодээ Совет күүскомунуң ажылын экижидери-биле тускай ап чорудар хемчеглерни беш хонук иштинде ажылдап кылган турарын кодээ Советтиң күүскомунга ажылчы чоннуң хуралындан дааскан.

Суурда чунар-бажыңны, хүлээп алыр пунктуну, хлеб садар ларёкту, автобус доктаар черлерни, ажыл чок кижилерни ажылга тургузар, чаагайжыдылга айтырыын, салбырга совхозтан тускай автобусту тургузарын, кудумчуларга сай төгер, аъш-чем болгаш өске-даа барааннарның ассортиментизин көвүдедир, школа тудуун дүргедедир, оорлар-биле демиселди күштелдирер дээш, оон-даа өске айтырыглар дугайында дарый шиитпирлээри-биле тускай хуусаазын айыткан тодаргай шиитпирни ажылчы чоннуң хуралындан хүлээп алган.

Чагаада айыттынган четпестерниң болгаш ажылчы чоннуң шүгүмчүлелдиг саналдарынга үңгүлээн чүүлдерни, оларның дилеглериниң канчаар күүсеттингенин дугайын хынап, солун редакциязы база катап Чааты кодээ Совединиң күүскомунуң ажылынга эглип кээр.

Николай ДАЖИНМАЙ.
(«Шынның» корр.).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

АТ САЛГАН

МАНАГУА. (СЭТА). Даштыкы чурттар-биле найырал болгаш культура харылзааларының совет ниитилеледериниң, «ССРЭ — Никарагуа» найырал ниитилелиниң болгаш социалистиг чурттар-биле найыралдың Никарагуа ассоциациязының (НАДСС) аразында кады ажылдажылганың планынга ат салган.

Ол дугуржулга Никарагуа болгаш ССРЭ-ниң аразында найыралды улам ыңай хөгжүдеринче болгаш быжыглаарынче угланган. Документиде, чижээлээрге, ССРЭ болгаш Никарагуаның улустарының төөгүзү, амыдыралы болгаш культуразы-биле совет болгаш никарагуа хөй ниитини таныштырары, янзы-бүрү делегациялар база турисчи бөлүктер солчуру, делгелгелер чорудары баш удур көрдүнген.

СЭТА-ның корреспондентизи Игорь Пшеничниковка интервьюзунга НАДСС-тың дүүштүрүкчүзү П. Эльвирниң медеглеп турары-биле алырга, Совет Эвилели-биле найыралды быжыглаарын Никарагуа кончуг улуг ужурдузалыг деп санап турар. Сомосаның дерзии өзү-чуруунуң үезинде-ле Национал хосталганың сандинозку фронтузунуң патриоттары никарагуа улустуң аразынга социализмниң идеяларын пропагандалаар, никарагуа улусту совет улус-биле найырал болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының өзүзүнга кижизидер талазы-биле улуг ажылды чорудуп турган.

ЧАА ПРЕЗИДЕНТ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Республиканчы партияның кандидады Джордж Буш АКШ-ка болган президент соңгулдазынга тиилеп үнген. Келир чылдың январь 2-де чурттуң 41-ги президентизи болуп, ол даңгырак хүлээп алыр. Чаа оралакчы президент Дэн Куэйл болур.

Бадылаашкыннарны санап доосканының соонда алган сан-түң-биле алырга, республиканчыларның кандидады соңгулда округтарының 82 хуузунга соңгукчуларның 54 хуузунуң бадылаашкынын алган, а ооң удурланыкчызы демократ Майкл Дукакис — 46 хуузун алган. Буш соңгукчулар коллегиязының 538 кежигүннериниң 352-зиниң деткимчезин алган турган.

Ниитизи-биле соңгулдалар кандыг-даа онзагай чүүлдерни болдурбаан. Чижээлээрге, баш удур чугаалап турганы ышкаш соңгулдаларның онзагай чүгү соңгукчуларның идепкей чогу болган. Баштайгы сан-медээлер-биле алырга, соңгулдаларга 90 миллион хире американнар — АКШ-тың бадылаар эргелиг хамаатыларының барык-ла чартыы киришкен.

Президентиден болгаш оралакчы президентиден аңгыда, американнар 100 сенаторларның 33-түн, АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының бүгү 435 кежигүнүн, 50 штаттарның 12 губернаторларын, чүс-чүс улуг болгаш биче хоорайларның мэрлерин, янзы-бүрү деңнелдиң эрге-чагырганың түс чер органнарының муң-муң албан-дужаалдыг кижилерин соңгааннар. 43 штаттың хоойлу үндүрер хуралдарының составы чаартынган.

• • •

АКШ-тың чаа, 41-ги президентизи Джордж Буш 1924 чылдың июнь 12-де төрүттүнген. Йельск университединиң доозукчузу, экономист, беш уругнуң адазы, делегейниң ийиги дайынының хоочуну.

70 чылдарның эгезинде КНО-нуң чанында АКШ-тың доктаамал төлээлекчизи, а ооң соонда Кыдатка америк төлээ черин баштап турган. 1976-1977 чылда Төп разведка эргелелиниң директору. 1980 чылда Буш АКШ-тың президентизинге кандидат кылдыр бодун депшидип алырын оралдашкан ынчалза-даа Рейган аңаа оралакчы-президентиниң албан-дужаалын саналдаан. Эрткен чылдарның иштинде Р. Рейганның хөлегезинге турган, Буш президентиниң администрациязының частырыглары болгаш оскундурутлары турбуже, Р. Рейганның атсураан кажары-биле ажыглап ап шыдапкан.

• • •

Буш «күштүг Америка» дээш база Пентагонуң хөрегледиинге акшаландырышкынны кызырарын болдурбазы дээш туржуп турар. Ооң-биле кады совет-америк харылзааларда сөөлгү үеде тургустунуп келген эки өскерлиишкиннерниң угланыышкынының уламчылаарынга белеңин ол медеглээн.

Ынчалза-даа ол күзээшкиннерин «күш туружундан» чорудар деп турар политиказы-биле канчаар каттыштырып алырын ол тайылбырлавайн турар.

Сөөлгү соңгулдаларга демократтар сенатта болгаш төлээлекчилер палатазында бодунуң контролюн хевээр арттырып алган. Ынчангаш АКШ-тың 41-ги президентизиниң амыдыралы ындыг-ла чиик эвес болур, чүге дээрге чаа хоойлулар хүлээп алыр үеде Буштуң хоойлу үндүрүкчүлери-демократтар-биле сегиржип алышкыннары чайлаш чок болур.

РАКЕТАЛАРНЫ УЗУТКАП ЭГЕЛЭЭН

АКШ. Аризона штатта Дэвис-Монтан дээр шериг-агаар баазазында чер кырының чалгынныг америк ракеталарын узуткаарын эгелээн. Ол болза 200 килотонна ядролуг күчүлүг ортумак ыракшылдыг ракеталары болур. 1987 чылда Вашингтонга дээди деңнелге болган ужуражышкын үезинде ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк керээ өзугаар оларны чок кылып турар. Дэвис-Монтан баазага чалгынныг 41 ракеталарны болгаш оларны салып үндүрериниң 7 херекселин узуткаар ужурлуг. Чер кырының чалгынныг америк ракеталарын узуткаарын көргүзерп-биле совет шериг инспекторларының бөлүүн чалап алган.

ЧУРУКТА: узуткаар ужурлуг чалгынныг 41 ракеталарның чамдыызы.

АП — СЭТА-ның фотозу.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

Бистиң Чаа-Хөл суурнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылы район иштинге багай диртип көрбээн. Суурда агитквартиралар аайы-биле ажыл-чорудулгазын чөвүлелдиң кежигүннери демниг шиитпирлеп чаңчыга берген. Херээженнер чөвүлелиниң даргазы башкы Галина Сагаандай хөй-нити даалгазын ак сеткилдиг күүседип, чон-биле ажылдап билирин көргүскен. Ооң оралакчызы эмчи Лидия Даржай, эмчи Алдын-кыс Сувакпит, агитатор Мария Хунай-оол болгаш оон-даа өскелер херээженнер чөвүлелиниң ажылын башкарлыжырынга эң идепкейлиг болуп, херээжен чон ортузунга кижизидилге ажылын холга алганнар.

Эрткен чылын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чеден чыл оюнга тураскаадып, районнуң херээженнер чөвүлелдериниң аразынга чарлаан социалистиг чарышка бистиң чөвүлел идепкейлиг киришкеш, ийиги черни алган. Чон ортузунга масса-политиктиг, идей-кижизидилгелиг ажылды организастап чорударынга херээженнер черле идепкейлиг болуп келген. Кандыг-даа ажылды агитквартиралар дамчыштыр кылып чорударга, оон түңнели кескү болур. Агитквартира бүрүзү тускай ажыл планныг, агитквартиралар аразында социалистиг чарыштыг. Ооң түңнелин үндүрери, тиилекчилерни илередип, адап, мактаары база байырлал болгай. Агитквартиралар аайы-биле уруглар кижизидилгезинче сагыш салып, школа-биле өг-бүлелерниң харылзаазын быжыктырып, кошкак өөредилгелиглер-биле ажылды шыңгыжатканынга бодум хуумда таарзынар кижи мен. Чүге дизе улуг кижилер хамаанчок, уруглар безин агитквартиразының ады дээш кызымак өөрепир, хөй-нити ажылынга идепкейи улгадыр боор-дур.

Кодээ Совет бажыңының бир өрээлин херээженнер чөвүлели дерип алган. Ол өрээл черле шоочалыг турбас-тыр. Чөвүлелдиң кежигүннери аңаа хуралдарын эрттирип турар, план күүселдезинин сайгарылгаларын кылып турар.

Чоокта чаа херээженнерниң отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен. Аңаа херээженнер суурда чедир кылдынмайн турар айтырыгларны бирден бирээ чокка сайгарып чугаалашкан. Шүгүмчүлелдер-даа арбын болган. Чижээлээрге, агитквартиралар девискээринге уруглар ойнаар шөлчүгештер дерип кылыр деп-ле турар, а ону кылырынга ыяш, маңза херек. Суур чаагайжыдылгазы база-ла кылан тас эвес. Аңаа кол айтырыг—суг дамчыыр хоолайжыгаштар чедишпес. Огород тарып алырга, оон суггаттыгазы берге дээш турар. Ол ышкаш суурнуң кудумчуларында чагылар баштарында сайгылгаан киирзе эки, чүге дизе ийиги ээлчегде өөренип турар өөреникчилер кежээ караңгылай бергенде чапар, чаштарга чырык чугула дээш чижектиг оон-даа хөй айтырыгларны салып, оларны дарый шиитпирлээрин негеп турганнар.

Зоя МААДЫ.
Улуг-Хем район.

Социалистиг чурттарның экономика айтырыы болгаш оларны шиитпирлээриниң оруктары

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы партия Төп Комитединиң илеткелинге делегей социализми аңаа эвес, үндезин үе-чаданы чурттап эртип турар деп чүвени демдеглээн. Ындыг байдалда Совет Эвилели, мурнукузундаагызы дег, акы-дуңма социалистиг чурттарга хамаарыштыр хөгжүлдени мурнадып турары болур. Ооң тодаргай бадыткалы ол дээрге бистиң даштыкы садыг саарылгазында эң бедик, 60 хуу болуп турары болур.

Социалистиг чурттарның хөгжүлдезиниң түңнелин делгеми-биле сайгарып тура, социалистиг делегей системазы бодунуң тургустунуп келгениниң бешки он чылдарының дургузунда политиктиг болгаш экономиктиг күштүг тургузуг апарган деп чүвени демдеглээри чугула. Чаа ниитилел тургузуунуң бодунуң үндезиннериниң, бодунуң тургузуунуң талазы-биле быжыг, доктаамал политиктиг система тургустунган. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларның башкарыкчы ролю өскен. Социализм бодунуң быжыг туруштуун бадыткаан.

Делегей политиказында, улустар аразының харылзааларында социализм, шынап-ла, шылгараңгай рольду ойнап турар, социализм чокта делегей политиказының боттуг айтырыглары херек кырында болдунмас, социалистиг күрүнелерниң тайбыңга ынакшылдыг политиказының ачызында улустар аразының харылзааларын экижидеринге, бүгү-нити тайбыңны болгаш делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаарынга чугула үндезиннер тургустунган. Ынчалзажок политикага көөрде, экономикада байдал бисте элээн нарын.

Социализм чурттары эртем-техниктиг революцияның амгы үе-чадазының түңнелдерин ажыглап шыдавайн турар. Ол амгы үе-чадада технологияда, эртемде үндезин революстуг чаартылгалар-биле холбашкан. Эртем-техниктиг хамаарылга дижик, социализм чурттары амгы эртем-техниктиг депшилгениң чугула адырларының талазы-биле сайзыраңгай капиталистиг күрүнелерден элээн каш чыл чыдып каап турар. Американың Каттышкан Штаттарынга деңнээрге, Совет Эвилелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ортумаа-биле 40 хуу, Европаның капиталистиг чурттарынга деңнээрге, ЭДЧ чурттарында 60 хуу.

1987 чылда ЭДЧ чурттарынга национал орулганың өзүлдези чүгле 2,5 хуу, а үлетпүр бүдүрүлгезин —3,7 хуу болуп, 1986 чылдыынга деңнээрге, чогуур көргүзүглерден куду болуп турар.

Беш чылдың ийиги чылында өзүлде темпизиниң кудулап турарының чылдагааны чөптүг болгаш чөптүг эвес байдалдардан хамааржып турар. Ындыг чугула байдалдарның бирээзи чүл дизе, социалистиг күрүнелерниң барык шуптузунуң үлетпүр бүдүрүлгелеринде эде тургустунуушкуннуң чорупп турары, улус ажыл-агыйында бар экспорт адырларында чаа байдалды амгы үениң угланыынге, негелдезинге таарыштыр тургузуп турарында. Эде тургустунуушкун үезинде экономиктиг өзүлдени хенертен дүргедедири болдунмас.

Өске бир чылдагааны—эрткен чылын бистиң чурттар дошкун кышты чурттап эрткени, а кышкы чидириглерни ам-даа чедир катап эгидип албааныңда.

Элээн каш чурттарда социал байдал бергедээшкинде. Бо чылдың эгезинден чем продуктуларынга болгаш чоннуң калбак херегдел бараанарынга өртек Венгрияда улгаткан, февраль 1-ден Польшага өскен. Венгрияда өртек өзүлдези ортумаа-биле 13-теп 17 хуу улгаткан, Польшада 40 хуу четкен.

Бистиң күрүнелеривистиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сайзыралын дүргедедиринге кол кур күш дээрге, ол база-ла аввош эвес чугула айтырыглар мөөңнелгеп оларның экономиктиг кады ажылдажылгазы болур. Бистиң чурттарывыс шаг-шаандан тургустунуп келген күш-ажыл хуваалдазының экстенсивтиг модели-биле ажылдап турар. Удур-дедир солчулга шимчээшкини дыка куду деңнелде келген: Чөвүлел кежигүннери чурттар аразында хандырылганың нити үнези 1985 чылдан бээр чүгле 4 хуу улгаткан. Адырлар аразынга эртем-бүдүрүлге кооперациязының сайзыралын быжыктырары база-ла болдунмайн турар.

Бистиң чурттарывыстың аразынга чагыгга технологтуг өскерилге, продукцияның куду шынары, бүдүрүлгениң улуг сериялыг эвези, а ол ышкаш АКШ-тың, «Нити рынок» чурттарының талазындан социалистиг чурттарның продукциязын үнелевези —бо бүгү чүүлдер бистиң чурттарның продукциязы делегей рыногунга маргылдыг үндүрүп шыдавас деп турар. Ынчангаш ЭДЧ чурттарының үлүү делегейниң садыг болгаш ылаңгыя делегейниң технологтуг орнажылгазынга, национал орулгазынга, үлетпүр база кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге дүүшпейн турар.

ЭДЧ чурттары амгы үеде делегейде национал орулгага 25 хуузун берип турар, а делегей экспортунга оларның үлүү 9,5 хуу, делегейниң үлетпүр бүдүрүлгезиниң үштүн бирин берип турар. Делегейниң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң 20 хуузун берип турар. Ол продукцияның экспортка үлүү 7 хуу, машина тудуушкунунуң делегей продукциязының үнези-биле 35 хуузу берип турар болгаш ол продукцияның чүгле 9 хуузун делегей экспортунга берип турар.

Социализм чурттарының экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылгазында база бир чугула айтырыг бар. Ол ындыг кады ажылдажылганың механизми-биле, Экономиктиг Дем Каттыжылгазының Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан. Ол механизм улуг, ол ажыл-агый эргелелиниң национал органнарының структуразынга дыка чергелешкек.

Социалистиг чурттарда бо хүннерде үениң амгы байдалы-биле, социал-экономиктиг хөгжүлдениң келир үези-биле диңмиттиг дискуссия чорупп турар, эртем-техниктиг депшилгениң делегей деңнелинче чыдып калышкынын ажып эртер дээш күженишкиннг дилээшкиннер чорупп турар.

ЭДЧ кежигүннери чурттарының хөй кезиинде, күженишкиннерниң аңгы-аңгы деңнелинде-биле болзажок, ажыл-агый механизмнерин улам сайзыраңгайжыдарының хемчеглери ап чоруттунуп турар.

Амгы үениң байдалдары-биле улам ыңайгы сайзыралды БУР-нуң экономиктиг реформазы ап турар, ажыл-агый реформазының ийиги үе-чадазынче ПУР кирипкен; ТК-ның июль (1987 ч.) пленумунуң болгаш БКП-ның Национал конференциязының шиитпирлери БУР-да экономика эргелелинде эде тургустунуушкунуң угланыышкыннарын тодаратхан; ажыл-агый механизмнерин сайзыраңгайжыдарының талазы-биле чугула хемчеглер ВСР-де, ЧССР-де ап чоруттунган. Кубаның экономиказында туруп келген нарын байдалды чайладырының оруктарын дилеп тып турар.

ССРЭ-де үндезин экономиктиг реформа боттанып турар. Социалистиг күрүнелерниң үлетпүр, бүдүрүлге, эртем-шинчилел организацияларының, конструктор бюрозунуң, ажыл-агый каттыжышкыннарының аразында дорт харылзааны сайзыраңгайжыдарының талазы-биле хемчеглер алдынып турар. 1986 чылдың августа СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Совет Эвилелиниң акы-дуңма социалистиг чурттар-биле даштыкы экономиктиг харылзааларын сайзыраңгайжыдарының дугайында» доктаалдарын хүлээп алган. Ол доктаалдарга дүүштүр бистиң 21 министерстволарывыс база 70 улуг бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкыннар даштыкы рынокче дорт үнер эргени алган. Амгы үеде акы-дуңма чурттарның үлетпүр, бүдүрүлгелери-биле муң ажыг совет бүдүрүлгелер, каттыжышкыннар дорт харылзаалыг.

Хөй талалыг кады ажылдажылга механизминиң эде тургустунуушкунунуң чугула айтырыгларын, социалистиг экономика интеграциязын хандырып ЭДЧ-ниң 44-кү сессиязының Прагага бо чылдың июль 5-6 хүннеринде болуп эрткен хуралынга чугаалашкан.

Геннадий КОЛМАКОВ.
Төөгү эртемнериниң кандидады.

Михаил ЗОЩЕНКО.

КАДАЙ

Чечен чугаа

Судья буруудаттырып турар ийи кижиже топтап кайгап орган. Озар — ашаа биле кадайы. Боттары арага кылып турганнар.

— Канчап ындыг болду — деп, эр кижиже көргеш, ол айтырган:—Буруулуг эвес ышкажыл силер?

— Чок —деп, ол чугаалаан. —Буруум чок. Хамык ужур кадайда. Ол боду харыылаайла. Ол дугайын мен билбезим чүве-дир...

— Канчап ындыг болду — деп, судья кайгап айтырган. —Чаңгыс бажыңда чурттап турар хиреңерде, кадайыңарның чүнү канчап турарын канчап билбес апардыңар?

— Билбезим шын, судья, бо боду буруулуг кижи...

— Чиктиин аа—деп, судья чугаалаанган. —Өгнүң херээжен ээзи чүнү чугаалаар иргиː?

— Ол шын, дарга, шын... Мен шупту чүвеге буруулуг мен... Мени чааскаандырзын шиидиңер. Ол чүнү-даа билбес.

— Хамааты, бир эвес ашааңарны камгалаар деп турар болзуңарза, ол болдунмас, суд дөмей-ле шынын тып алыр. Херекти хей-ле саададып тур силер. Чаңгыс бажыңда чурттап турар хиреде, ашааңар ол дугайын билбес дээрзи бүзүреничиг эвес-тир. Кады чурттавайн турар улус силер бе азы?

Кадайы ыыт чок. Ашаа өөрүшкүлүг кончуг бажын согааннаткан.

— Чурттавайн тур мен, ийе, чурттавайн тур мен. Улус ынча деп-даа бодап тур ыйнаан, мен чок. Бо боду буруулуг...—деп, ашаа мынчанган.

— Ол шын бе?—деп, судья кадайындан айтырган.

— Шынын шын... мени чааскаандырзын шиидиңер. Ол киришпээн.

— Ындыг бе кай — деп, судья элдепсинген. — Кады чурттавайн турарыңар ужуру чүл? Аажы-чаңыңар таарышпады бе?

Ашаа бажын согаңнаткан.

— Аажы-чаң-биле, хамааты судья, черле ынчаш, менден хары база улуг кадай-дыр ыйнаан...

— Канчап улуг болду? — деп, кадайы айтырган. — Чажыт улус бис, хамааты судья, чүгле бир ай улуг кижи мен.

— Ол шын—деп, ашаа харыылаан. — Чаңгыс ай... Ол шын харын, хамааты судья. Кадай кижиге ай дээрге хар-дыр. Дөртен харлыг болза суг...

— Дөртен четпээн мен. Мегелеп тур, хамааты судья.

— Четпээн-даа болза, үжен тос хар дээрге кадай кижиге талыгыр-дыр. Бажының дүгү безин дөртен чоокшулаарга, агара бербес бе? Черле ынчаш...

— Чүү черле ынчаш?... — деп, кадайы хорадап эгелээн.— Чедир чугаала! Улус мурнунга мени бужартадып турба. Чүү черле ынчаш!

Судья хүлүмзүрүп орган.

— Ажырбас, Марусечка... Ашаа ынчап турарым ол-дур ийин. Черле ынчаш деп турарым —кежи безин ол эвес, дырыштактар тыптып келген, дөртен харлыында аан... Ооң-биле кады чурттавайн турар мен, хамааты судья...

— Ындыг турган чүл! — деп, кадайы алгы-кышкызын төге берген.—Кежим таарышпаан ышкажыл? Дырышкактар сеңээ, ыт арынныгга таарышпаан ышкажыл? Чон мурнунга мени дорамчылаар бодап алган-дыр... Мегелеп тур бо, хамааты судьялар. Ыт оглу мээң-биле кады чурттап турар. Ийе, чурттап турар. Арага кылыр аппаратты боду сатты. Мен бо ыт оглун камгалаар дээш ханым харамнанмайн турумда, бо чүнү кылып турар-дыр. Бужартадыр дээн-дир. Кады шиидиңер...

Кадайы, думчуун аржыыл-биле чотпушаан, ыглап орган. Ашаа олче замайзыл берген кайгап ора, хол чаңгааш, чугаалаан. «Кадай черле кадай, аза кадайы... Ындыг болзун, хамааты судья, мен база... Мен база буруулуг мен... Уккуурумчуну...».

Судья төлээлер-биле сүмележи берген.

ОПТУГ КҮСКЕ

Басня

Хаваа дээрге каш каът кылдыр сыгыглапкан,
Хары барган Ой-Күскези оптуг дирткен.
Чежемейниң арган-дорган, хензиг-даа бол,
Челиш, шошкуп, сыйтыладыр чаңнап тургаш,
Хову хааны Тарбаганны холга алган,
Кончуг өнүү, болчукчузу болу берген.
Үңгүрлерде чурттааннарның чыыжынга
Үрдүнүп каап, ону мактап туруп берген.
Тарбаганны шүгүмчүлээн Күжүгенни
Таалайын таккылаткаш кочулаан-даа.
Хүндүткелдиг буяннызы бужартаткан
Күжүген дег болбанар деп кыйгы салган.
Шынын сөглээн Күжүгени кудаан кыскаш,
Шыйт-даа дивейн, арны кыскаш олурупкан.
Чигирзиг сөс дыңнап кааны Күскезинге
Чидиг чыда дээртпестээн, өрү тырткан.
Шоолуг эвес Ой-Күскези ынчангаштын
Чодур салдыг Моортайны соонда каапкан.
Улуг дужаал берип кааны мойну чоопнаан.
Улуургаар дээш думчуун дээрже углапкан дээр.
Дээр шаар көргеш, уш-баш чокка челзип чорааш,
Тенек Күске сүтке дүшсе база хөңну.
Чашпаа сөзү ынчан каяа дузалаар ийик,
Чаржынчыгның шорузу деп шупту түңнээр...

* * *

Аргажокту дешпидип кааш, сеткил ханар,
Авыяаска алзыптарлар база турар.

Артык ХОВАЛЫГ.

Степан САРЫГ-ООЛ.

I.

Бежен беш чыл солун чыл ийин,
Мени дыка меңиеткен чоор!
Москвадан келген кыска
Баштай душкан чылым чүве.

Светаны баштай көргеш,
Сири-кавы хөлчок хөлзеп,
Силиим сүргей хевим чазап,
Силгиленир чыгыы турдум.

Көңгүс черле чап-чаа келген
Көрбээним кыс ылап-ла шын.
Кайыын ушкан айлаңыл деп
Караам алзып турганым ол.
Карактары кара-кара,

Каттырыптар: оттар хып кээр.
Хан, сүт херээн хоюг чаактар
Кандыг-ла-бир сорунза-ла.

Борбалыкнаан боткур боду
Бойдус кызып чаяап каанзыг.
Эрин быжкан честек-кат-ла!
Эргим, чазык, эвилең кыс.

Чажын эткаар ажыр салза,
Чарын ажыр чаптып бадар.
Чараш сайда саарыг сүт дег,
Салдап ойнаан кадыргылар-ла!

«Оваарын эш Түлүш оглу!
Оңдагайлыг от-көс кызыл!».
Чүрээм шынап үне чүткүп,
Сүрээдээнин сөглеп хөлчок.
Удавааңда сестер чалгыы
Ужур шынны тодаратты.

Ындыг чараш чаңгыс чорбас.
Ынакшылдыг болу бээдя.
Соонда дораан таныш алдым:
Солунда бир ажылдакчы,

Шүлүкчү кыс болу берген.
Чүрээм ам шуут төрелдешкен.
«Эштиг кысче карак базып,
Элдеп арбай тарыва!»—деп,
Эгенгеним аңаа миннип,
Эшкедээним намдаан ийик мен.

II.

Козлова элдеп үрей
Холу черле куруг чорбас.
Карандажы, саазыны
Кады чоруур: аңчаа боо-ла.

Аңчы кижи аттым-на дээр
Адыг, сыын-даа сээ олчаң.
Козлова ол дег чечен
Хостут, халас шактар салбас.

Ындыг-ла амыр элдиге бээр,
Ымыраа, сээк, эглирик бе?
Кавыңдылаар аңчы-даа дег,
Каш-ла тог дээр, дерги долу.

Эзим арга торгазы-ла,
Ээрең-шааран шимээн үспес.
Кадыг пар дыт быштак ышкаш,
Каас шокар хевис апаар.

Тываның улустуң чогаалчызы С. А. САРЫГ-ООЛГА

МАЖАЛЫККА БОДАЛ

Кызыл даштыг Мажалыктың
Кырын орта үнүп келдим.
«Бажыңнарның артыы чарыын»
База катап бадырыптым.
Ол-бо чүкче харангылап,
Оран-чуртту сонуургадым.
Оол биле кыстың маңаа
Орган черин дилегзиндим.
Сактырымга, холдарындан
Салдыкпас-ла туттунчупкан,
Чурттаалгазын амдыгаа дээр
Чугаалажып орган ышкаш.
Ол-даа канчаар, эртнеи шаг-дыр.
Оон соонда чеже кижи
Холдарындан тутунчупкаш,
Хондур-дүндүр орган чүве?..
Ховуларда тараа, малды,
Хоорай, суурда тудугларны
Мажалыкта үнүп келген
Мага хандыр кайгап ор мен.

Чоодуу КАРА-КҮСКЕ.

КРОССВОРДКА ХАРЫЫ

Бо чылдың № 210 «Шында» Зоя Монгуштуң тургускан кроссвордунга харыы мындыг:

ДООРА ДУРГААР: 1. Клио. 5. Эте. 8. Реут. 10. Солдат. 11. Далай. 13 Удазын. 15. Медерел. 16. Тарлаг. 17. Утка. 18. Кыс. 20. Нок. 26. Календарь. 27. Хайгаарал. 28. Пар. 30. Бус. 35. Эссе. 36. Данила. 38. Демисел. 39. Ергаки. 40. Торга. 41. Аляска. 42. Угут. 43. Ыры. 44. Риал.

УЗУН ДУРГААР: 2. Ледерин. 3. Ортулук. 4. Тураскаал. 6. Гранат. 7. Бойдус. 9. Даалы 11. Дыт. 12. Амок. 14. Үгү. 19. Ырва. 21. Одар. 22. Вера. 23. Ода. 24. Урду. 25. Агы. 26. Кааслага. 28. Педиатр. 29. Рамаяна. 30. Бесюке. 31. Сула. 32. Идо. 33. Ангор. 34. Үлегер. 37. Ара.

СҮМЕ

Шоодуг

—Москва баар путёвка-биле шаңнаттым, эжим. Кадайым, ажы_төлүм, төрелдерим бараан-сараан садар дыка-ла хөй чагыглар берди. Ам ону канчап күүседир кижи боор мен. Мени билир-ле болгай сен. Бичиимден_не шөрүк, хөй улус аразынга мырынай үнүм чидип каар амытан ышкажык мен. Орус дылды билирим база хоомай, ол улуг хоорайга садыгжылар-биле канчап чугаалажыр мен. Өске бараан садып эккелзимзе, кадайны база билир-ле болгай сен, чип каар ыйнаан—деп, кедээде мурнакчы чолаачы эжим сүме дилеп келди.

— Кызыл Москвага четпес-даа болза, мээң бажыңымга туруп алгаш, хүннүн-не садыглар кезип өөренир болзуңза эки. Сеңээ Москвадан чагыглар чагаан болганда, маңаа мээң чагыгларым садар сен. Садып эккеп турар апаарыңга сени найысылалче чорудуп болур. Саткан бараанпарының меңээ белекке арттырып каай_ла сен. Эки сүме дээш аан—деп баштайгы сүмени бердим.

— Даарта-ла чоруур улус бис, өөренип кайын четтигер мен.

— Ындыг болза, ажылымдан шелээден дилеп алыйн. Сээң акшаң көвей болгай, мени кады эдертип аар болзуңза, чагыгларны сен чогуң_да-даа садып каапта мен. Сен музейлер, делгелгелер, тураскаалдыг черлер көрүп дыштанып аар сен.

— Путёвка ёзугаар бөлүк-биле чоруур_дур бис. Оон башка сени эдертип алган болзумза, эки-ле_дир ийин харын. Ам канчаарыл ынчаш?

Баштайгы сүмелеримниң бүтпейн барганынга хомудавышаан, шаанда_ла бодумнуң ажыглап чораан аргаларымны эжимге өөредир ужурга таварыштым.

— Тываларның тас-ла болгай. Москвада даштыкыдан келген чон көвей болдур ийин. Оларны хүндүлээри база кончуг. Ынчангаш садыгжылар-биле тывалап чугаалажыр болган_дыр сен. Сени Азия чурттарындан, та япон, та кыдат, та азы бир өске сөөк аалчы деп бодааш, кичээнгейлиг, эвилең-ээлдек болур ужурлуг. Ынчан таптыг садыгланып тургай-ла сен.

— А бир эвес тывалап бе-зин чадап, үнүм чидип кагза?

— Ам эң сөөлгү арга —үнү чок кижи өттүнер сен. Үнүм чок деп имнегилээш, холуң_ бүдүн көргүзүп, херегтээн бараанпарыңга салааң-биле айтып тургай-ла сен. Кадайыңга хеп садарда, кадайың ышкаш дүрт-сынныг херээжен кижиден көрүп алгаш, имнеп тургаш, хепти хемчээрин дилээй-ле сен.

Эжим мээң оон-даа өске сүмелеримни кежээни дургу дыңнап алгаш, эртенинде найысылал кайы сен дээш ужуп чорупкан. Ол чоруткан соонда, беш-ле хонгаңда суурдан ооң кадайы аныяк уруг эдертип алган келди.

— Ат болган. Мээң өөм ишти, сээң кончуг эжиң Москвада тепек аараан, үнү база читкен, садыгларда херээженнерже шорлуп, оларны тыртпарлап, улус-биле чүгле имнежип чоруп турар-дыр. Бо дуңмай ыңда өөренип турар кижи_дир, дүүн чаа ужуп келген. Бурунгу хүн бир садыыта аңаа ужурашкан-дыр. Бо дуңмайны көрүп кааш дезе берген-дир. Хөй чон аразынга бажы ээдереп, үнү безин чидип, та канчап барган багай ашаам—деп, ол ыглаар чыгыы.

Чүвениң ужуруун дораан билип каапкан мен. Мээң сүмем ёзугаар садыглажып чорун турда, чаңгыс суурдан таныыры уруг ужуражып кээрге, дескени-ле ол боор. Оозу чанып келгеш, ол бүгүнү төрелдеринге чугаалаарга девидеп-ле үнгеннери бо.

Шыдаар шаам-биле эжимниң кадайын оожуктуруп, кончуг сүмемниң чажыдын ажыдар ужурга таварыштым. Ол баштай кылыктанып, улус коргуткан кулугурлар силер деп чоруй, арны чырып, ырак Москвада ашаан чаптаанзыг хүлүмзүрүп, катты-иткизи төктү-ле берди эвеспе. Москвадан барып ашаан сүрер дээн боду эртенинде чана берген.

А мээң эжим дыка-ла чепшул эр аа. Мээң сүмелеримниң олчаан сагып чорууру меңээ чоргаарланчыг-даа болза, эжимниң хилинчектенип чорууру кончуг хире боорга, хөй-ле ындыг сүме каттым деп бодап артып кагдым.

Мерген АНАЙ-ООЛ.
Инженер.

Ак-кыс биле Кара-кыс

Тоол

Шыяанам! Бир-ле суурга ийи уруглуг ашак-кадай чурттап чораан чүвең иргин. Ашактың уруун Ак-кыс дээр, а кадайның уруун Кара-кыс дээр турган. Кадай бодунуң уруунга чүве дээртпес, хамык-ла ээр бажың ажылын ашааның уруунга кылдырар, адазы көрбейн баар аразында ону эттээр турган. Иезинге өөремчип Кара-кыс ажыл кылбайн, чалгаа кылдыр чаңчыга берген. Күжүр Ак-кыс чажындан-на кадыг-бергээ чаңчыгып, эки сеткилдиг боол, каржы соңгу иезиниң болгаш угбазы Кара-кыстың дугайында бичии-даа багай чүве бодавайн, харын оларны кээргээр турган.

Бир катап Ак-кыс суглап чорупкаш, кудукче кочалын киирип алган. Хөөкүй уруг соңгу иезиндеи корткаш, кочалын уштуп алыр дээш кудукче кирип каан. Ол үеде Ак-кыстың мурнунга кайгамчык хуулгаазын делегей ажыттына берген. Уруг бодунуң баарында магадап ханмас чараш бойдусту болгаш бичии чадырыжыташты көрүп каан. Ак-кыс корга-корга чадыржыгашче кирип кээрге, шулу боду ногаан курлак четкен саддыг ирей олурган. Уругну көрүп кааш ирей:

— Уруум, уруум, чадыр иштин аайлап, аяк-шынаам чуп берип көр — деп дилээн.

Айбыга Ак-кыс амырап, шалыпкыны-биле дыка арыг кылдыр чуп, аштап берген.

— Ынчаарга уруум, даштын өшкүлерим саап, меңээ быштактан шөйүп берип көр —деп база айбылаан. Өшкүлер дыка дошкун болган. Ак-кыс оларны чараш үнү-биле ырлап, кадыг хаварыктыг холдары-биле эргеледип олургаш саап алган. Быштакты шөйгеш, ирейниң баарынга салып берген. Ирей үнүп келгеш, өшкүлеринден:

— Уруг силерни канчалды? —деп айтырган.

— Ырлап, чаптап, эргеледип, суйбап олургаш, саап алды—деп, өшкүлери харыылаан.

Ирей дедир кирип келгеш, Ак-кыска сүт ижиртипкен. Уругнуң холдарының хавааы чидип, дыка чараш кыс апарган. Уругга кочалын эгидип бергеш, аңаа эжей алдын хааржак бергеш:

—Аас-кежиктиг бол, уруум—дээш, үдеп үндүрүп каан.

Ак-кыс чанып келгеш, хааржакта ирейниң белээн соңгу иезинге база угбазынга үлеп бергеш, элдептиг аян-чорууну төөгүлээн.

Кара-кыс ону көргеш, адаарган хайнып, шак ындыг аас-кежикти шенээри-биле чорупкан. Кудукка чеде бергеш, өжегерээн кочалын киир октапкаш, кудукче кирип каан. Чадырга кире бээрге ирей:

— Уруум, уруум! Чадыр иштин аайлап, аяк-шынаам чуп берем—деп дилээн.

Кара-кыс, иштинде чалгаарап орза-даа, былчак кылдыр аштап чуп каан. Оон ирей:

— Уруум, ам өшкүлерим саап, быштактан базып бер—дээн.

Кара-кыс дошкун өшкүлерни хап-соп, эттеп тургаш, саап алган. Саап алган сүдүнүң өңү кара болган. Ирей ол сүттү Кара-кыска ижиртиптерге, оон арны карарып, бажының дүгү үвүргей болу берген. Ирей уругга чүнү-даа бербейн үндүрүпкен.

Кара-кыс чанып келирге, ада-иези танываан. Уруг бодунуң дүрзүзүн көрүнчүктен көрүп кааш, моорап калган.

Чүгле Ак-кыс угбазын бодунуң чүрээ-биле эндевейн танып каан. Хөөкүй уруг угбазын көргеш келгеш, оон чанынга олуруп алгаш ыглай берген. Кем чок кыстың арыг чаштары угбазының магабодунга дүжерге, коргунчуг илби тайлып, угбазы биеэги боду апарган. Ону эскерип кааш, соңгу ие алгырыпкаш, Ак-кыстың мойнунче шурай берген. Оон бээр-ле адашкылар, иешкилер ажыл-ижин деңге кылчып, найыралдыг, оюн оя, чиргин чире чурттап чоруй барып-тыр оо.

Валентина САТ.
Ак-Туругда өөреникчи.

СЕС-ЛЕ СЕКУНДА БОЛГАН

ЛУСАКА. (СЭТА). Замбияның Солвези хоорайынга сонгулда мурнунун митингизи чүгле сес минута иштинде үргүлчүлээн. Муң-муң кижилер хоорайның төп шөлүнге Замбияның национал хосталганың каттышкан партиязының ол черде кезээниң төлээлекчизиниң чугаазын дыңнаар дээш чыглып келгеннер, ынчалза-даа кажан ол индирже үнүп кээри билек, митингиниң киржикчилеринче кончуг хөй санныг арылар халдаан. Бот-боттары ужур басчып, улус тарай маңнажыпкан. Оратор ол каржы-дошкун арылардан чүгле бодунуң чүгүрүк болганы-биле дезип үнер аргалыг болган —каш-ла секунда иштинде ол ырак эвеске турган автомобильге чедир чүгүре берген болгаш аңаа чаштынып, хоргадай берген. Ындыг чүгула хемчегни арыларның чорутпайн барганының чылдагааны ол хоорайның чурттакчылары чүгле даап бодап турарлар. Оларның хөй кезии арыларның ындыг халдакчы хөөнүн оон мурнунда ары азыраар черлерге ары чигирин арыларны дүвүредип, ол чылын эң баштай чып алганы-биле тайылбырлап турар.

ЧЕРНИҢ ЧЕДИ ЧАРАЖЫ

Ол дээрге бистиң эрага чедир 2700-1780 чылдарга чедир Гизага туттунган Египет пирамидалар.

Бистиң эрага чедир 605-562 чылдарда туттунган Вавилоннуң Семирадада агаарда астынган садтар.

Бистиң эрага чедир VI векте Эфесте туттунган Артемида дуганы.

Бистиң эрага чедир 430 чылдар үезинде кылган Олимпиде Зевстиң улуг статуязы.

Бистиң эрага чедир IV вектиң ортаа үезинде туттунган Биче Азияда Галикарнанасс мавзолейи.

Үжен чеди метр узун Хүн бурганы Гелиостуң хүлер тураскаалы —Колосс Родосский. Бистиң эрага чедир 285 чыл үезинде кылдынган.

Чүс дөртен үш метр бедик Александрия портунда Фарос маяк. Бистиң эрага чедир 279 чылда кылган.

БИСТИ ДОЛГАНДЫР...

УЗБЕК ССР. Зааминскийниң күрүнениң камгалалдыг девискээрин республикада ол ийи ындыг девискээрлерниң аразындан эң-не чаражы деп санап турар. Ол Туркестан сынының эдектеринде Джизак обласга туруп турар.

Ол черниң бойдузу кайгамчык чараш болгаш хөй янзылыг. 5600 гектар черде 700 хире янзы-бүрү үнүштер, дириг амытаннарның 30 болгаш куштарның 140 хевирлери кожа туруп турар.

Ону камгалап өстүрериң камгалалдыг черниң ажылдакчылары карактап турар. Ында зоологтар, биологтар, микологтар ажылдап турар.

ЧУРУКТА: дилги оглу.

С. ВЕЛИЧКИННИҢ,
А. КОШКИННИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Коряк вулкан. Чурукту Камчатка Петропавловскийниң Елизово дээр район-биле тудуштуруп турар автоорукка тырттырган.

И. БАЙНШТЕЙННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Телевидение

НОЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Кази-Кумух» деп аас чогаал ансамблиниң концерти. 9.05— «Чүден болгаш чүге». 9.35 — В. Готовцева ырлаар. 9.55 — «Озал-ондак чок шимчээшкин дээш». 10.35 — Л. Бетховен. Концерт. 11.00 —«Узбекистанның бурунгу шагның тураскаалдары. Дальверзин—Тепе. 11.30 — «Социализм чурттарында». 12.00 — Кино уран чүүлүнде 1988 чылдың ССРЭ-ниң Күрүне шаңналдарының лауреаттары. 12.30 — Бөгүн делегейде. 12.50 — Педагог Б. П. Никитин-биле ужуражылпкын. 14.20 — Поэзия минуталары. 14.25 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Садыглаашкында реформалар. Модалар. Автосервис. 15.00 —Алыс утка дугайында чугаа. «Чер-чер Советтери — күрүне эрге-чагыргазы». 16.15 —Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — Эвилелдешкен республикалар кино уран чүүлү. Туркмен ССР. 17.15 — Мультфильм. 17.25 — «Делегей порграммазы». «Бистиң партнёрувус — ГДР». «Европа бажыңы: журналистер ону кандыг деп көрүп турарыл. 18.45 — ТТ экранында эң баштай. «Ийи кижиге вокзал». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.05—«Италия—2000». Джанни Моранди биле Лучо Далла ырлаар. 23.35—23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Билип алыышкынның кызыгаарлары». 9.00 — Чыыдды чогаалдар. А. Блок дугайында. 10.00 — «Кадыкшыл». 10.50 — «Дириг амытаннар оранында». 11.50 — Орус чугаа. 12.25 — Төөгү арыннары. «32» деп журналдың редколлегиязы база авторлар активи-биле ужуражылпкын. 12.55 — Экономиктиг билиглер үндезиннери. «ТелеЭКО» журнал. «Өртектер дугайында чүү деп бодап турар бис?». 13.30 — Кижи институду. 14.30 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. «Визир» эртем-техниктиг кооператив чартык чыл эрткенде. 15.15— Бүгүдеге педагогика. 15.30 — «Демдеглел дептержигежиниң чажыды». Уран-чечен фильм. 16.45 — Мультфильм. 17.05— Свердловскиге болган документалдыг кино фестивалының шаңнал алган фильмнери. «Дээди суд». 18.30 —«Уттундурбас музыка кежээлери». И. Брамс. Концерт. 19.10 — «Киржикчилер». 19.55 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожекторy. 21.45 —23.10 — «Чер болгаш алдын». Уран-чечен фильм.

Кызылдың аян-чоруктар болгаш экскурсиялар бюрозу дараазында маршруттарга путевкалар саналдап тур:

— Волгоград, ноябрь 22-ден декабрь 1-ге чедир, өртээ 313 рубль.

— Паланга (Клайпедага, Лиепаяга баары-биле) ноябрь 16-дан 22-ге чедир, өртээ 270 рубль.

— Владивосток, декабрь 12-ден 16-га чедир, өртээ — 268 рубль.

— Калининград — Юрмала (Рига), Светлогорск, Зеленоградск, Каунас, Клайпедага баар, Янтарь музейинге, зоопаркка, Домск дуганынга баар. Юрмалага Риганың далай эриинде Чогаадыкчылар бажыңының котеджилеринге чурттаар. Ноябрь 24-тен декабрь 4-ке, декабрь 15-тен 25-ке чедир. Өртээ 413 рубль.

Путевканың өртээнге чемнениры, чурттаары, экскурсияга чорууру, самолёт-биле баары болгаш оон дедир кээриниң өртээ кирип турар.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы, 2-ги каът, аян-чоруктар бюрозу, телефону — 3-12-81.

Кино

НОЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Большое приключение Зорро» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), бичии залга: видеофильм «Душа моя» 2 серия 12.30, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «После дождичка в четверг» 9.30, 13.00, «Дом с приведениями» 11.10, 14.40, «Мой боевой расчет» 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Танцор диско» (2 серия) 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Заклятие долины змей» 14.00, 16.10, 18.20, 20.30 шактарда.

Агаар

Республиканга шокар булуттаар. Биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дургени секундада 9—14 метр. Дүне 14—19, чамдык черлерге 6—11 градус соок болур. Хүндүс 2—7, чамдык черлерге 9—14 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дургени секундада 9—14 метр чедер. Дүне 13—15, хүндүс 2—4 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100 — Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ

◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи— 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн барганда— 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 204. ТС—00884.